

Софийски Университет „Св. Климент Охридски“
Исторически факултет

Катедра по История на Византия и балканските народи

Автореферат

на

Дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“ на тема:

**„В сърцето на Империята на Турчина.
Османският двор и структурите на системата кул през
погледа на друговеца християнин.**

Италиански и италианоезични автори за историята на
Османската империя в края на 15 – 16 век.“

(София, 2016 г.)

Автор: **Надежда Сярова**

Научен ръководител: доц. д.и.н. Иван Първев

Дисертацията е обсъдена на заседание на научното жури по процедура за защита на дисертационен труд по професионално направление 2.2. История и археология – Средновековна обща история – Средновековна балканска история (История на Балканите и Европа XIV- XVI век) към катедра „История на Византия и балканските народи“, Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, проведено на 20 май 2016 г. от 14:00 часа в 32 кабинет на катедрата. Публичната защита на дисертацията ще се състои на 27 септември 2016 г. от 16:00 часа в заседателна зала № 1 на Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

Пълният печатен обем на дисертацията е 757 страници, от които заглавната страница, съдържанието и библиографията са 15 страници. Дисертационният труд се състои от увод (74 страници), четири основни глави (общо 636 страници), заключение (31 страници) и библиография (13 страници). Използваната съвременна справочна и изследователска литература включва общо 210 заглавия, от които 104 на английски език, 50 на български език, 23 на италиански език, 18 на руски език, 11 на турски език, 2 на немски език, 1 на френски език и 1 на сърбо-хърватски език. Използваната биографична и библиографска литература включва 133 издания, от които 2 в електронен вид, 102 са на италиански език, 10 на немски език, 7 на френски език, 6 на сърбо-хърватски език, 4 на английски език и 2 на турски език. Използваните италиански (старо)печатни книги от 16 век в оригинал и в съвременно издание са 34 на брой, от които 21 представляват приоритетен обект на изследването. Общо цялата библиография включва 377 заглавия.

Въведение

В епохата на най-голямата популярност на италианоезичната типографска историческа литература, когато говоримият италиански език се утвърждава като модерния печатен език на Ранното Ново време, на който са издадени най-многобройните оригинални и преводни произведения, историческата важност на италианците и на приобщените към италианското етнокултурно и езиково поле европейски автори като основни и най-обилни доставчици на информация за историята на Османската империя през втората половина на 15 и през 16 век е безспорна. Преводните издания на този език на други актуални европейски исторически произведения на свой ред обогатяват целокупния информационен масив и отново доказват завишеното търсене на италианоезична литература в онази епоха. В тогавашните модни времена на преоткриването и издаването на големите антични автори, преобладаващата част от включените в дисертацията исторически творби се превръщат в своеобразни бестселъри на западноевропейския книжен пазар през шестнадесетото столетие, което е още едно доказателство за високата им литературна стойност, призната още в тяхното съвремие. Избраният исторически отрязък от време, освен че съвпада с епохата на военно-политическия апогей на османската сила, когато тя започва да привлича в една значително по-голяма степен от преди интереса към нейното изучаване от страна на зарадноевропейските християни, същевременно се характеризира и като период на „класическата“ Османска империя, в който монархията на босфорските султани продължава и доразвива заложените от архитекта на османското държавно строителство Мехмед II основополагащи управленски принципи и отличителни обществено-политически характеристики, които намират убедително отражение на страниците на въпросната италианоезична историческа литература. Наред с темата за исляма като първоопределящ цивилизационен фактор в изграждането на предствата за османското общество и култура, другата неизменно присъстваща голяма тема в разглежданите италианоезични произведения (а и не само в тях) е тази за управлението на империята, за османския двор и държавните структури на системата кул, които са поставени в центъра на вниманието на настоящия дисертационен труд. Богатството и разнообразието на това историографско поле е оценено по достойнство от редица учени в световната, а и в родната, османистична наука (а и в ред други

исторически, културоложки, изкуствоведски, лингвистични и интердисциплинарни области) като се започне още от началото на миналия век, които или публикуват изцяло (по-рядко), или най-често цитират частично някои или повечето от тези извори в своите изследователски трудове и извороведски публикации. Именно на базата на комплекса от авторовите сведения за „дома на Великия Турчин“, за феноменалната държавноустройствена привилегироваща робска система, за военната организация на османците и за основополагащите принципи на управление в „турската“ ислямска империя е извършен подробният критичен извороведски анализ, благодарение на който за първи път могат да бъдат оценени по същество и измерени в пропорционално съотношение достойнствата и недостатъците на разглежданите осведомителни източници в контекста на своето време и на фона на съвременното историческо знание за тях, както и за засегнатите разнообразни аспекти от историята на османската държава. Синтезираният по този начин информационен комплекс дава възможност за извършването на бъдещи справки и корекции в досегашното научно знание за въпросните исторически свидетелства и по принцип. Същевременно организирани тематично, те представляват солидна основа за по-нататъшно разработване на тази проблематика посредством добавянето на нови осведомителни източници и разширяването на времевия обхват и на диапазона на включените теми и проблеми.

При все дадената им единодушно висока историографска оценка, и до днес не може да се каже, че всички тези източници са добре проучени и пълноценно представени на страниците на световната научна литература. Често пъти незадълбоченото им познаване води до съставянето на прибързани заключения относно естеството на съдържащата се в тях информация, а в резултат на предимно безкритичното им позоваване в някои научни изследвания и други съвременни публикации не рядко се стига до заимстване на различни факти и „статистически“ данни „със затворени очи“. Едни от изследователите фокусират вниманието си предимно в сферата на биографично-библиографското проследяване на историята на дадено произведение и на личната съдба на неговия автор, други се интересуват повече от конкретни исторически свидетелства, предоставени от тези авторитетни източници, които да използват като фактологичен материал в своите трудове, а трети придават подобаваща значимост и популярност на някои от произведенията посредством нови

научни публикации. Същевременно основните италиански извори за османската история от втората половина на 15 век (и по-точно от управлението на Мехмед II) са много по-добре и по-щателно проучени отколкото тези за периода от края на 15 до средата на 16 век. Като изключим внушителните изворографски справочни трудове на Карл Гьолнер и Стефанос Йеразимос (и други подобни, макар и не в такъв мащаб)¹, както и съвременните самостоятелни препечатки или сборни публикации на италиански извори от епохата, явно отсъства един цялостен обстоен преглед на тази историческа литература с оглед приноса ѝ за възстановяването на историята на османското общество и държава с отчитане на нейните достойнства и недостатъци, на конкретния ѝ проносен характер и на проблемите при работата с нея. Що се отнася до постиженията на родната наука в това отношение, с изключение на статията на Снежана Ракова и Пенка Данова „Италиански пътеписи за Балканите XV-XVII век“ и на самостоятелния труд на Пенка Данова „България и българите в италианската географска книжнина XIV-XVI век.“, не ми е известен друг опит за обобщаване на наличното знание за този род източници. За разлика от изготвените от Мария Тодорова, Бистра Цветкова и Михаил Йонов през 70-те – 80-те години на миналия век сборници с преведени на български екстракти от известните по онова време английски, френски и немски пътеписи за Балканите, подобно издание въз основа на произведенията на италианските външни наблюдатели липсва, при положение, че комплексно погледнато за периода 15-16 век те предлагат най-обемния и най-плътен наситен с информация историописен наратив в сравнение с останалите западноевропейски източници². Като изключим публикувания превод на български език заедно с кратък коментар на

---

¹ Göllner, Carl. *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Band MDI-MDL.* Berlin, 1961; Yerasimos, Stefanos. *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman XVe-XVIe siècles: Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités* (Publications de la Société turque d'histoire. Série VII). Ankara, 1991.

² Ракова, Снежана; Данова, Пенка. *Италиански пътеписи за Балканите XV-XVII век.* В: *Българи в Италия и италианци в България. Приноси.* София, 1997, с. 220-231; Данова, Пенка. *България и българите в италианската географска книжнина XIV-XVI век.* София, 2010; Цветкова, Бистра. *Чужди пътеписи за Балканите. Френски пътеписи за Балканите XV-XVIII в.* София, 1975; Йонов, Михаил. *Чужди пътеписи за Балканите. Немски и австрийски пътеписи за Балканите, XV-XVI в.* София, 1979; Тодорова, Мария. *Английски пътеписи за Балканите (XVI век-30-те години на XIX век).* София, 1987. Тук можем принципно да добавим също и Димитров, Божидар. *Венециански документи за българската история през XVI-XVII век.* София, 1994, въпреки че в това издание отсъства какъвто и да било справочен апарат и е изпълнено с множество грешки, поради което не може да претендира за авторитетност.

произведението на Якопо Промонторио де Кампис от П. Иковски в края на 20-те години на миналия век, едва след началото на новото хилядолетие на българския книжен пазар излизат две цялостни преводни издания на произведенията на генуезеца Джовани Антонио Менавино (Надежда Сярова, 2004 г.) и на венецианците Бенедето Рамберти и Даниело Лудовизи (отново под авторството на Снежана Ракова и Пенка Данова, 2016 г.) от първата половина на 16 век, придружени със задълбочен биографичен, библиографски и извороведски анализ³. При това по своя характер тези две публикации предствляват изобщо първите съвременни преводи на въпросните донесения на друг език заедно със значителен допълнителен изследователски принос в обогатяването и корегирането на досегашното историческо знание за тях.

Преведените и подложени на критичен анализ в настоящия дисертационен труд исторически произведения са не само една изключително съдържателна представителна извадка за съвкупността и естеството на историческото знание на тогавашния европейец за Османската империя, но същевременно те имат и претенцията да съставляват в една значителна степен най-стойностната в информационно отношение част от общия дял на известните на съвременната наука до този момент исторически произведения от 16 век, отговорили на нуждата на европейските християни от по-задълбочено знание за османското общество и държава. Именно тези изключително популярни във своето време печатни историописни творби (както и някои други подобни) дават основанието да се заключи, че трайната представа, която жителите на европейския континент си създават за османците в онази епоха, е преди всичко „италианска”. Друга важна особеност, свързана с историографското качество на съдържанието на въпросните произведения, е обстоятелството, че повечето от тях (с изключение само на работата на Чезаре Вечелио) са съставени и публикувани през първата половина на шестнадесетото столетие (само донесението на Николе и сборникът на Вечелио са отпечатани по-късно – през 80-те – 90-те години на века), а именно преди окончателното изработване и влизане в сила през 1564 г. на „Индекса на

---

³ **De Campis, Jacobo de Promontorio.** Governo et entrate dell gran Turco, et stato del gran Turco. Вж. Известия на историческото дружество в София, 1929, кн. 9, с. 45-80 (превод и коментар П. Иковски, с. 1-44); Сярова, Надежда. Един италианец в двора на султана. Джовани Антонио Менавино и неговите “Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците”. София, 2004; Ракова, Снежана; Данова, Пенка. Бенедето Рамберти и Даниело Лудовизи – двама венециански пратеници в Константинопол през 1534 година. София, 2016.

забранените книги”, белязал началото на строгия цензурски църковен контрол над книгопечатането. По този начин тези типични ренесансови книжовни творби остават незасегнати от политико-идеологическата тежест на решенията на Триидентския църковен събор и макар на свой ред да са закономерен продукт на своето време и на очакванията на политическите си поръчители и социалните си потребители (които по правило са крайно негативно настроени към всичко „турско”), все пак те демонстрират една преобладаваща обективност в направените оценки по интересуващите ни исторически теми.

В подчинение на зададената тема в настоящото изследване са подробно представени, тематично преведени, паралелно съпоставени и критично анализирани следните италианоезични произведения на девет автора от шестнадесетото столетие:

Джовани Антонио Менавино (очевидец, роб и придворен паж, 1504-1514 г.) - „Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците”⁴ (ръкописен оригинал на италиански език, 1518 г. първо известно издание във Венеция на италиански език; тук е използвано флорентинското издание от 1551 г. на италиански език);

Теодоро Спандуджино Кантакушино (Кантакузин) (очевидец, временно пребиваващ, началото на 16 в. - най-късно 30-те години на века до към 1538 г.) - „Коментари за произхода на турските владетели и за нравите и обичаите на този народ”⁵ (оригинален ръкопис на италиански език, създаден в началото на века, окончателна версия 1538 г., първа публикация 1550 г. в Лука на италиански език; тук е използвано флорентинското издание от 1551 г. на италиански език);

Бартоломео Джорджевич (Бартол Юриевич) (очевидец, военно-пленник и роб, 1526-1535/38 г.) - „Нещастieto както на пленниците, така и на християните, които живеят под данъка на Турчина, заедно с нравите, обичаите и обредите на този народ в

---

⁴ **Menavino, Giovanni Antonio.** I cinque libri della legge, religione, et vita de' Turchi: et della corte, & d'altre guerre del gran Turco: di Giovanantonio Menauino genouese da Vultri. Tutti racconti, & non poco migliorati. Oltre ciò, una Prophetia de' Mahomettani, & alter cose turchesche, non più vedute: tradotte da m. Ludovico Domenichi. In Vinegia, 1548; (тук е използвано флорентинското издание от 1551 г.) I costumi et la vita de turchi di Gio. Antonio Menauino genouese da Vultri. Con una prophetia et altre cose tuchesche, tradotte da m. Lodovico Domenichi. All Christianissimo Rè di Francia. In Fiorenza, 1551.

⁵ **Cantacuscino, Theodoro Spandugino.** I commentari di Theodoro Spandugino Cantacuscino Gentilhuomo Costantinopolitano, dell'origine de principi Turchi, & de'costumi di quella natione. Fiorenza, 1551.

мирно време и на война, преведени от м. Лудовико Доменики.”⁶; „Подбудително писмо-послание срещу неверниците до многоуважаемия принц Максимилиан⁷, ерцхерцог на Австрия, от Бартоломео Джорджиевич“⁸ (оригинален ръкопис на латински език; първо печатно издание 1544 г. в Антверпен на латински език; тук е използвано флорентинското преводно издание от 1551 г. на италиански език);

Паоло Джовио (историк, позоваващ се на свидетелствата на очевидци) - Добавка към „Коментар за делата на турците“⁹ (ръкописен оригинал на италиански език; първо печатно издание 1531 г. в Рим на италиански език; тук е използвано венецианското издание от 1541 г. на италиански език);

Бенедето Рамберти (дипломатически пратеник, очевидец, 1534 г.) - “Три книги за турските работи/неща” (ръкописен оригинал на италиански език 1534 г.; първо печатно издание 1539 г. във Венеция на италиански език, което е използвано и тук в бележките под линия);

Йохан Боемус Аубанус (етнограф, ползва други нецитирани източници) – „Обичаите, нравите и законите на всички хора, събрани тук на едно място от много известни автори”¹⁰ (ръкописен оригинал 1520 г. на латински език; първо печатно издание 1520 г. в Аугсбург на латински език; тук е използвано венецианското преводно издание от 1542 г. на италиански език);

Луиджи Басано (очевидец, временно пребиваващ, пътешественик, втората половина на 30-те – началото на 40-те години на 16 в.) - “Нравите, обичаите и

---

⁶ **Georgevich (Georgievitz, Giurgevic), Bartolomeo (Bartolomaeus).** „De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tribute viventium christianorum” (1544); *La miseria così de prigioni, come anche de christiani, che vivono sotto il tribute del Turco, insieme co costume, & cerimonie di quella natione in casa, & alla guerra,* (p. 207-250) p. 207.

⁷ Максимилиан II Хабсбургски (1564–1576), роден през 1527 г., син на Фердинанд I и на Ана Унгарска. Крал на Бохемия от 1562 г. и на Унгария от 1563 г. През 1564 г. наследява от баща си титлата император на Свещената Римска империя. Умира през 1576 г. след 12-годишно управление.

⁸ *Epistola confortatoria contra gl’infedelli, all’Illustrissimo Principe Massimiliano Arciduca d’Austria, di Bartolomeo Giorgieuits,* (p. 251-257), p. 251.

⁹ **Giovio (Jovius), Paolo (Paulus).** *Commentario delle cose de’Turchi.* Venetia, 1541.

¹⁰ **Aubanus, Johannes (Hans) Böhm (Boemus, Bohemus).** „Omnium gentium mores, leges et ritus“ (1520); *Gli costumi, le leggi, et l’usanze di tutte le genti, raccolte qui insieme da molti illustri scrittori per Giovanni Boemo Aubano Alemanno, e tradotti per il Fauno in questa nostra lingua volgare. In questi tre libri contiene l’Africa, l’Asia e l’Europa.* Venetia, MDXXXII (1542).

специфичният начин на живот на турците” (ръкописен оригинал на италиански език; първо печатно издание 1545 г. в Рим на италиански език);

Никола дьо Николе (очевидец, дипломатически пратеник, 1540 г., 1551 г.) - „Плавания и пътувания в Ориента”¹¹ (ръкописен оригинал на френски език; първо печатно издание 1567 г. в Лион на френски език; използваното тук преводно издание на италиански език е отпечатано във Венеция през 1580 г.);

Чезаре Вечелио (художник, автор-колекционер) – „Стари и съвременни облекла от целия свят”¹² (оригинален ръкопис на италиански език; първо печатно издание във Венеция през 1590 г. на италиански език; тук е използвано по-късното венецианско издание от 1598 г.).

Тези девет източника не са първите, на които се пада мисията да опишат „врага“ и да представят на европейската читателска публика многообразните аспекти на живота в „държавата на Турчина“ от позицията на „външния”/„чуждия“ на собствено османския ислямски свят наблюдател-друговерец и събирач на стратегическа информация за „противника“. Историите и донесенията на повечето от тях обаче се превръщат в своеобразен авторитет и еталон за натрупването на полезни знания от страна на европейците за Османската империя, както в тяхното съвремие, така и по-късно, когато все повече френски, немски и английски източници на свой ред запознават Западна Европа със света на османеца. Включването в настоящото изследване на разнообразни по своите историописни достойнства, произход и жанр исторически творби, които отразяват различната индивидуална гледна точка на своите автори, дава възможност за съставянето на една целокупна историческа картина, която се отличава не само със своето богатство, разнообразие и изключителна полезност за съвременния изследовател, но и с един забележителен колорит и притеглящи читателския интерес любопитни и забавни сведения. Освен това разнообразието от личностни житейски позиции по едни и същи исторически теми и проблеми улеснява приближаването ни до относителната истина за описаните събития и факти. Докато османското робство предлага на Менавино живот сред каймака на „турското“ общество в сърцето на

---

¹¹ **De Nicolay, Nicolas.** Le navigationi et viaggi fatti nella Turchia. Tradotto in italiano da Francesco Flori. Venetia, 1580.

¹² **Vecellio (Tizziano), Cesare.** Habiti antichi et moderni del tutto il mondo. Venezia, 1598.

империята на Турчина и го прави част от непосредственото султанско обкръжение, то на Бартоломео Джорджевич му отрежда дългогодишни тегоби, влачене по робските пазари, смяна на много господари, поредица безплодни опити за бягство и мъчителна борба за оцеляване. Бенедето Рамберти отразява „турските неща“ от позицията на участник в пратеничеството на активно воюваща с Османската империя страна (Венецианската република), а Никола дьо Николе - в качеството му на дипломатически представител и наблюдател от съюзна държава (каквато е Франция по онова време). Двама духовници също демонстрират противоположен историописен подход на представяне на интересувашата ни тема. Епископът на Комо Паоло Джовио съставя своите „Коментари“ въз основа на събраните от него сведения на очевидци и ги излага като максимално безпристрастен професионален историк и съвременник на описаните факти. От друга страна, небезизвестният немски хуманист и съставител на „първия европейски етнографски труд“ Йохан Аубанус демонстрира откровено своята религиозна ненавист към османците и отразява психологическите мащаби на разпространения в Европа „турски страх“. Противно на това Теодоро Спандуджино и Луиджи Басано не демонстрират никакви явни османофобски настроения и дори откриват ред аспекти на „турската“ култура, на които да се възхищават. Спандуджино описва „турските нрави и обичаи“ от позицията на човек, израсъл в османска среда и същевременно със самосъзнанието на наследник на византийската владетелска династия Кантакузин, както и на „благороден гражданин на Константинопол“, който прекарва голяма част от юношеските и младите си години в дома на известната си леля, вдовицата на Мурад II Мария-Мара в Източна Македония, както и като жител на османската столица. Италианизираният далматинец Басано на свой ред се представя като един привилегирован светски пътешественик (по подразбиране шпионин) в служба на Светия престол, който бихме могли да охарактеризираме като максимално непредубеден спокоен наблюдател и доставчик на всестранни полезни и любопитни сведения за османците. И накрая Чезаре Вечелио, който наред с Николе е оставил най-популярните и многобройни графични портрети-илустрации на различни типажки от османското общество, отразява гледната точка на напълно безпристрастния интелигентен събирач и компилатор на знания за „екзотични“ народи и култури.

Цели и задачи

Настоящото изследване си поставя редица цели и задачи, които на свой ред се явяват методологическа предпоставка за неговия приносен характер, а именно те са:

- да се запознае пълноценно и изчерпателно с наличната информация по разгледаните четири големи теми (оформени като отделни глави) като преведе от италианския език на шестнадесетото столетие на съвременен български език всички отнасящи се до тях екстракти от въпросните произведения или за разнообразие в някои случаи да ги представи под формата на преразказ, придружен със съответната бележка под линия, указваща точното място на откъса в даденото произведение;
- да направи кратко биографично и библиографско представяне на авторите и на техните произведения, а специално за Джовани Антонио Менавино и неговите „Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците“ – задълбочен изследователски преглед с прибавянето на някои нови постижения в библиографско отношение;
- да изложи максимално изчерпателно наличните в разглежданите източници сведения, като ги разгледа поотделно и съвкупно, групира, и съпостави по теми и проблеми съобразно извършването на един хоризонтален паралелен анализ (т.е. комбиниране и сравняване на всички налични свидетелства, предоставени от избраните източници по даден въпрос), както и вертикален (по хронология, където това е възможно, за да се установят определени изменения, настъпили във времето по отношение на един и същи въпрос, като например, развитието на дадена служба);
- да направи обстоен историографски, фактологичен, езиков, стилон, жанров и пр. анализ на съдържащите се в използваните източници свидетелства с изключителен фокус върху най-големия дял от сведения, на които авторите посвещават своето внимание, а именно - управленските структури (военни, чиновнически и дворцови) в османската държава с приоритет държавните кадри продукт на системата *кул* като най-забележителен османски феномен;

- да изгради една по-пълна картина на облика на живота зад стените на „Забранения град“ (по думите на Барнет Милър нарича¹³), такъв какъвто го виждат коментиранияте източници;
- да обобщи и анализира целокупната представа, която западните християни си създават за османското общество и държава през разглеждания период;
- да покаже по какъв начин личната съдба на авторите се отразява на субективната им историописна гледна точка и да установи степента на обективност на предоставените от тях информационни данни;
- да набележи приоритетите в авторовите свидетелства по отделните теми, както и аспектите на приносния им характер от съвременна научна гледна точка, както същевременно отчете и слабостите и недостатъците им;
- да установи степента на познание на основните османо-турски термини и понятия, свързани с разглежданите теми, съобразно начина им на употреба;
- да цитира и съпостави, където това е възможно, предоставените в тези източници цифрови данни за броя на представителите на отделните служебни контингенти и за редовното им дневно възнаграждение, посредством което да докаже и динамичността на изменение на тези показатели за един относително кратък период от време;
- да предложи за първи път цялостен критичен превод на друг език (в случая - български) и научен коментар на онези дялове от разглежданите извори, които се отнасят до конкретните теми, да ги подложи на задълбочен сравнителен анализ и направи оценка на техните историописни качества;
- да обедини за първи път цялостната налична информация от тези девет произведения в услуга на изграждането на една пълноценна историческа картина по всяка една от разглежданите теми;
- да представи и докаже ползата от използвания изследователски метод, чийто обект е съвкупността на критично обработените и съпоставени сведения;
- да групира авторовите свидетелства според критериите на използваната изворографска методология и да изведе съответните заключения за характера, значенето, историческата и библиографската им стойност;

---

¹³ Miller, Barnet. *Beyond the Sublime Porte*. Yale, 1931.

- където и до колкото е възможно, да направи опит за хронологична стратификация на сведенията, т.е. да бъдат идентифицирани по хронологични пластове, поради липсата на изрична датировка в повечето случаи;
- да направи оценка на ролята и значението на разглежданите източници, класифицирани по степен на оригиналност, наративен обем, задълбоченост, степен на информираност, обективност и т.н.;

Методи на изследване

За целите на настоящото изследване е използвана следната изворографска методология на разглеждане и оценяване на авторските свидетелства. Преди всичко обзорът на информацията във всяко едно самостоятелно произведение предхожда паралелния анализ на съдържимото във всички източници, съпоставени помежду им, в количествено и качествено отношение по теми и по проблеми. Едва тогава информационната съвкупност от коментираните съчинения може да бъде обективно анализирана и обобщена в няколко основни насоки. Общите и отделните впечатления за качеството на авторските сведения следват онези параметри на оценка като пълнота, изчерпателност, ниво на осведоменост, обективност, достоверност, оригиналност, изключителност и пр., които създават една “подплатена” вярна представа за историописната роля на всеки исторически извор и определят неговото място сред тези, а и по принцип сред останалите известни осведомителни източници от епохата. При разглеждането само на един източник изследователят изпада в известна необективност при оценката на изворографските му достойнства, а понякога може да доведе и до подценяване или надценяване на историописната стойност неговите сведения. Затова подобен проблем може да бъде избегнат само посредством хоризонтален сравнителен анализ и съпоставка с общоприетите научни факти. В зависимост от произхода на разглежданите произведения, доставените от тях изворови данни ще бъдат окачествени като: 1) оригинални сведения, които отразяват личните наблюдения и преживявания на авторите; 2) неоригинални свидетелства, които представляват информация от втора ръка; 3) и съчинения от смесен характер, които ползват и първия, и втория начин на набиране на информация. При все това трябва да подчертаем, че тази класификация е напълно условна, тъй като няма автор, който да

излага на сто процента само видяното със собствените си очи. Всеки един от тях в различна степен се обляга и на чутоето, и на прочетеното отгук оттам, и на преразказани случки и събития, така че категориите на въпросната извороведска характеристика не следва да се абсолютизират. Към първата група извори спадат работите на Джовани Антонио Менавино, на Теодоро Спандуджино, на Бенедето Рамберти, на Бартоломео Джорджевич и на Луиджи Басано, или казано с други думи – на основния осведомителен контингент, който третира настоящата дисертация. В контекста на горепосочената диференциация произведенията на Йохан Аубанус, на Паоло Джовио и на Чезаре Вечелио се причисляват към неоригиналните източници, тъй като те не отразяват впечатленията на непосредствени наблюдатели и участници в описаната историческа реалност, но можем да приемем, че в преобладаващата си част се базират на сведения от първоизточници (така например, Паоло Джовио, който сам отбелязва, че по принцип се позовава на сведенията на Менавино¹⁴) или е заимствана от други предхождащи писмени исторически свидетелства, както декларират Йохан Аубанус още в титулната страница на своето произведение¹⁵. По средата между тези две групи остават “Плавания и пътувания в Ориента” на Никола дьо Николе. Работата на французина съвместява личните му наблюдения, сведенията, почерпани на място от различни източници (устни и писмени) и заимстването от други, по-ранни, европейски исторически съчинения, като “доклада” на Менавино и на Рамберти¹⁶.

Съдържание на дисертацията

По своята структура настоящото изследване се състои от четири основни глави, увод и заключение. Уводната част на дисертационния труд започва с въведение в разглежданата проблематика, съпътствано от научната постановка, обосноваваща мотивите за избора на конкретната тема. Следва набелязване на изследователските

---

¹⁴ Вж. **Giovio, P.** *Prima parte delle historie del suo tempo*. Venezia, 1555, p. 361.

¹⁵ Вж. заглавието на Йохан Аубанус: „Обичаите, нравите и законите на всички хора, събрани тук на едно място от много известни автори” („*Omnium gentium mores, leges et ritus*“; *Gli costumi, le leggi, et l’usanze di tutte le genti, raccolte qui insieme da molti illustri scrittori [...]*“).

¹⁶ За това вж. „Съвременниците на Менавино“ в: Сярова, Надежда. Един италианец в двора на султана. Джовани Антонио Менавино и неговите “Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците”. София, 2004; също и „Бенедето Рамберти и неговите непознати следовници“ в: Данова, Пенка. България и българите в италианската географска книжнина XIV-XVI век. София, 2010, с. 163-184 и по-специално с. 176.

граници по отношение на поставените цели и задачи, както и очертаване на основните параметри на изворографския и историографски принос от това изследване в полето на родната и на световната наука. Кратко описание на съдържанието на дисертационния труд в основни линии предхожда биографично-библиографското представяне по отделно на всеки един от включените автори от шестнадесетото столетие заедно със съответното произведение. Освен това всяка една от четирите основни глави (части) на дисертацията се предхожда от извороведско представяне на степента и характера на нейното тематично и проблемно отразяване в отделните източници (по автори и произведения) и завършва с обзорен анализ на резултатите от критичния преглед на разискваната информация, както и с извеждане на обобщаващи заключения относно цялостната картина, която създават авторите по съответната тема. В заключителната част на дисертационния труд се съдържат генералните изводи от разгледаната проблематика, обзорът на постигнатите изследователски цели и задачи и финалната оценка на извороведската и историографска стойност на коментираните извори.

В част първа, озаглавена „**Домът на Господаря. Сараят на Великия Турчин.**“, са разгледани авторските сведения за султанските дворцови комплекси Топ капъ сарай, Стария дворец (*Ески сарай*) и крепостта-пазител на султанските съкровища и войнишките заплати „Седем кули“ (*Йеди куле*). В рамките на тази глава са изложени, съпоставени и анализирани онези изворови данни, които се отнасят до архитектурата, естетическото оформление, пространственото разпределение и функционалното предназначение на основните помещения (в обществената и в частната зона на двореца), както и принципната представа, която тогавашните европейци си създават за цялостния облик на султанския сарай. Те са разгледани в следната последователност:

1. Султанският дворец – *Сарай-и Амуре*

- 1.1. Изграждането на Йени сарай в Константинопол. Популярни названия и тяхното специфично използване от авторите.
- 1.2. Общият план на двореца и разположението на външните крепостни стени, включително дължината и характера им.
- 1.3. Вътрешният план на Новия дворец и индивидуалният авторов подход на представяне на пространственото разпределение на „Великия сарай“.

1.4.Първият двор на външния дворец: Султанската порта / Императорската врата; първият двор и сградният комплекс в него; оръжейния склад в църквата „Св. Ирина“; приоритетни обекти на авторовото внимание и пропуснати важни благоустройствени елементи.

1.5.Вторият двор на външния дворец: Средната порта / Портата на поздрава; „дворът на процесииите“ и неговите разнообразни официални функции; разпределението на административните и на помощните сгради, на сервизните и спалните помещения; комплексът на дивана и Външната съкровищница; особени акценти в описанието на местоположението и облика на старата и на новата съвещателна зала на Съвета; дворцовите кухни; императорските конюшни; други важни складови и обслужващи помещения; цялостният облик и характерните особености на втория обществен двор на сарая в сравнение с бируна на Стария дворец и на одринския сарай на Мехмед II.

1.6.Третият двор - Вътрешният дворец: правораздаване и управление на прага на същинския господарски дом на султана; Портата на щастието / Портата на белите евнуси; пространствено разпределение и разделение на зоните по полов признак (селямлък и харем); Тронната зала / Залата за петициите на входа на ендеруна; сградният комплекс на пажовете – спалните помещения и училището, долните стаи (Голямата и Малката стая), горните стаи (килерът, походната стая, Вътрешната съкровищница с баните и дворцовата джамия, Личната стая); харемът; апартаментите на Великия Турчин и частната градина (или т.нар. Четвърти двор), спалнята на Господаря; силни и слаби страни на представянето на най-важните сгради във вътрешния дворец, особени приноси и специални акценти, пропуски.

1.7.*Сарай-и джедид-и амире* в представите на коментирания автори – очертаване на основните параметри на облика на „дома на Великия Турчин“. Генерално обобщение на резултатите от анализа на изворовите свидетелства за Новия дворец.

2.Старият дворец – *Ески сарай* и харемът на жените в Топкапъ

2.1. Функционален характер и местоположение в градоустройствения план на Константинопол.

2.2. Описание на принципното пространствено разпределение на помещенията в Дома на блаженството.

2.3. Личните покои на султанката.

2.4. В подкрепа на тезата за съществуването на харем в Топкапъ сарай още преди средата на 16 век.

2.5. Генерална равностметка от направените извороведски констатации и основни заключения по темата за Стария дворец.

3. Крепостта „Седем кули” (*Йеди куле*)

3.1. Местоположение и фортификационни характеристики. Ролята на „Замъка със седемте кули” в укрепителната система на османската столица.

3.2. Функционално предназначение като Външна съкровищница на султаните – пазител на войнишките заплати и на извънредните военни налози, на армейското въоръжение в мирно време; главен държавен трезор по време на война.

4. Обзорен анализ на авторските сведения. Основни заключения и изследователски оценки.

Докато в османските извори от 15 – 16 век „Великият сарай” носи впечатляващите названия „Замъкът на силата и могъществото”, „Кулата на завоеванието и победата” и „Крепостта на двореца на славата и величието”¹⁷, които го илюстрират като абсолютен, едва ли не, непревземаем бастион на османската власт и символ на световното господство на босфорските султани, в интересуващите ни италианоезични донесения отсъстват каквито и да било подобни определения за него. В тях няма специални названия, които да му придават изключителен (божествено предопределен) характер, да подчертават неговата величественост и да обосновават правото му да бъде царската резиденция в „богоизбрания град”. Още по-малко пък можем по техните свидетелства да регистрираме някаква връзка с римо-византийския Константинопол или с „втория Рим” (като концепция). Няма и най-малък намек за подобна приемственост. Дори споменаването на някои усвоени или преработени от

---

¹⁷ Вж. Necipoğlu, G. Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries. New York, 1991, p. 32.

османците при построяването на Топкапъ сарай бивши византийски дворцови и обществени сгради и храмови помещения по никакъв начин не носи усещането за признаването на някаква историческа или културна наследственост от християнското минало на града. Очевидно тези автори не желаят в съзнанието на техните читатели Новият дворец да изглежда като приемник на римо-византийската или европейско-християнската култура и архитектурни традиции. Даже напротив, те се стараят да подчертаят неговата различност в ориенталско-ислямския маниер на функционалното му разпределение и в особеностите на естетическото му оформление, най-вече в украсата на интериора на помещенията, обитавани във всекидневието на върховния владетел. Затова и, така например, те акцентират върху „дамаския” стил на Императорската порта, а подминават очевидното наличие на архитектурно влияние от Европа в устройството на осмоъгълните заострени по западен модел кули на Средната порт, известна в съвременните туристически гидове още като „Генуезката врата“. На страниците на техните произведения *Йени сарай* е представен, от една страна, като двореца на „Портата” (както го наричат Бенедето Рамберти и Паоло Джовио), като емблема на висшия административен авторитет в османската държава и на неограничена власт на „Великия господар на турците“. В този смисъл ролята му на престол на „императора” (по определение на Теодоро Спандуджино) е допълнително подчертана и чрез последователното обстойно изброяване на различните категории държавни чиновници и придворна прислуга, осъществяващи своите ежедневни задължения под покрива на султанския сарай (което е особено видно от изложенията на Рамберти, Кантакузин, Николе и Менавино). За всички разглеждани източници е особено важно от техните произведения да стане ясно, че императорската резиденция, разположена на върха на Първия хълм, е средището на същинския политически, обществен и културен живот в Османската империя. За тях дворецът на падишаха е височайшият „Форум на правосъдието”, мястото, от висотата и авторитета на което се осъществява фактическото централизирано управление на цялата държава. От друга страна, обаче, и като че ли дори още по-важно за авторите, е да представят Новия дворец на Мехмед II като луксозно убежище на сюзерена. Те го пресъздават като дом на богатството и разкоша, великолепен оазис на уединението и интимността, скрит от любопитните погледи и зорко пазен от всякаква форма на външно вмешателство в

живота на господарското семейство. Дом, в който не е заложено на мащабните пространства, а на тясно обвързания с нуждите на неговия „върховен баща“ патриархален бит. В него не е експонирано разточителството, а функционалната практичност наред с поддържането на естетическа връзка със заобикалящата естествена и изкуствено създадена природна среда. Дом, който олицетворява структурата на патриархалното ислямско семейство, чиито членове са както кръвнородствените близки на Господаря, така и многобройните му „деца“, слуги-роби от двата пола, които израстват, обучават се и служат под неговото непосредствено наблюдение и грижа. И не на последно по значение място те акцентират върху неприкосновения сакрален характер на този дом съгласно представата за него у поданиците на Великия Турчин. Това се отнася както за тези, които имат щастието и честта да живеят в него, така и за онези, които никога няма да прекрачат прага на неговата свещена територия. Авторите назовават владетелската резиденция много често „сараят (или харемът) на Великият турчин“ или „двора на императора“ (Спандуджино) или „домът на Господаря“ и дори „последният“/един от „трите сарая на Великия Турчин“ (Менавино, тук се имат предвид *Ески сарай* и *Йеди куле*, чието изграждане предхожда това на *Йени сарай*), отколкото „дворецът на Високата порта“ (определение, което се открива само на едно-две места у Рамберти). С изключение на горепосочения епитет, използван от венецианския пратеник, двама от коментирания извори (Менавино и Николе) използват друго едно от популярните през вековете названия на султанския дворец – *Серче сарай*, което всъщност е илюстрация на господарски разкош и изключителна културно-социална привилегия, а не израз на съсредоточаването на върховното управление. Затова и вътрешният дворец е обект на специалното внимание на повечето източници и на тяхното най-детайлно описание в сравнение с всички други части на *сарай-и джесид-и амуре*. В каква обстановка живее „Господарят на турците“ и как изглежда неговия същински дом за външния наблюдател се оказва най-интересната част от дворцовия комплекс или поне с такова впечатление остава човек, когато чете страниците, посветени на тази тема. Така в крайна сметка разглежданите извори поставят акцент по-скоро върху екзотичното и любопитното в изграждането на предствата за Новия дворец в съзнанието на тогавашните европейци, а не толкова върху символите на безспорния авторитет на османския сюзерен. Те изнасят

на преден план онези характерни естетически и функционални елементи, които подчертават неделимостта на османската дворцова култура от голямото семейство на Изтока и които я причисляват недвусмислено към наследството и постиженията на ислямската цивилизация.

Генералната равностетка от изследователския преглед на изворите в тази глава от дисертационния труд сочи следните резултати. Авторите не поставят ясно разграничение между понятията „сарай” (т.е. дворец, владетелска резиденция, палат) и „харем” (т.е. женското отделение на мюсюлманския дом), още повече италианската дума *serraglio* съвместява в превод и двете смислови значения. Преди всичко трябва да подчертаем, че Джовани Менавино е единственият източник, който още в началото на изложението си по темата изрично отбелязва, че „в Константинопол има три сарая на Великия турчин“¹⁸. При това само в неговото произведение и в това на Николе откриваме информация и за трите дворцови комплекса – Топкапъ сарай (който Менавино всъщност идентифицира като *Серче сарай*), *Ески сарай* и *Йеди куле* (въпреки че замъкът „Седем кули” във всички случаи не би трябвало да се схваща като „дворец” в смисъл на резиденция, дом на владетеля, а като силно укрепен държавен форт-резерв). Що се отнася до Стария дворец на Мехмед II, то тук можем да разчитаме на докладите на повече от двама източници. Докато Менавино ни предлага описание само на *Ески сарай*¹⁹, тъй като неговата информация датира от периода преди големия пожар там през 1550 г., вследствие на който харемът на Сюлейман Великолепни е преместен в отделна част на Топкапъ, то Никола дьо Николе ни представя свидетелства и за Стария дворец, и за султанския харем в *Сарай-и джедид-и амуре*. Всъщност именно данните на французина за помещаването на покоите на султанската фаворитка Роксолана/Рокселана (Хюррем султан) в *Йени сарай* са уникални по своя характер сред разглежданите извори и същевременно са едно от доказателствата за престоя на придворния географ на Катерина Медичи в османската столица в началото на 50-те години на шестнадесетото столетие. Те определят „харема на жените” като отделен дворцов комплекс, намиращ се „на голямо разстояние” извън пределите на „дома на

---

¹⁸ **Menavino**. III, 9: Del serraglio del gran Turco, (p. 88-90), p. 88.

¹⁹ Спандуджино като негов съвременник също би могъл да предложи нещо по темата, но той ни е оставил само с едно крайно „постно” и доста неопределено сведение за султанския харем, устроен, според него, на друго място „извън дома на императора”. Вж. **Spandugino**. II, p. 112.

Великия Турчин”, без да се спират на неговата история или да уточняват, че техните свидетелства се отнасят за него. Това става ясно от контекста на разказа им. Луиджи Басано на свой ред предпочита да изгради у читателите си една принципна представа за „турските хареми”, за тяхното пространствено решение и традиционен характер. Нещо повече, далматинският автор набляга на генералната концепция за изграждането на ислямския партиархален дом и за неговото задължително фундаментално разделение на мъжко и женско отделение. Същевременно подробният анализ на коментираните сведения показва, че бившият паж на Баязид II предлага най-много (като количествен показател) и най-разнообразни (като степен на засягане на различни подтеми) свидетелства за *Ески сарай* и единствен той ни доставя достоверни сведения за височината на крепостните стени на двореца. И докато Менавино, Басано и Николе обръщат специално внимание на функционалното разпределение на помещенията в султанския харем по подразбиране на вътрешен и външен дворец (тъй като никой от тях не си служи с тези понятия), по подобие на *Йени сарай* (на която прилика Басано поставя особен акцент), то първите двама от тях имат изключителната заслуга да завещаят на читателите си представата за „покоите на султанката”. По този начин генуезецът и далматинецът повдигнат плътната завеса, скриваща най-интересната част от вътрешността на владетелския дом, за да „нахранят” доколкото им е възможно любопитството на своите съвременници към тайнствената забранена зона на *сарай-и джедид*. И не случайно за Басано е толкова важно да подчертае аналогията на „турските хареми” с женските метоси в християнска Европа. Сред коментираните външни наблюдатели обаче единствен Менавино би могъл да ни предложи факти от първа ръка по темата, тъй като самият той израства във вътрешния дворец. Още в пролога на своите „Пет книги” описва как при пристигането му в двора на Баязид II едно от първите му преживявания е свързано с къпането му банята на „харема на жените”, където всичките съпруги и наложници на Господаря го посрещат голи, „лишени както от дрехи, така и от срам”, пише той, и в която по онова време, според него, живеят и „внуците/племенниците (на италиански език думата е двузначна)” на султана²⁰. На последно, но не и по важност място и в тясна връзка с горепосочения цитат, трябва да напомним, че именно тази част от разказа на бившия придворен паж

---

²⁰ Menavino, p. 9-10.

на Базязид II всъщност се оказва важно свидетелство в подкрепа на съществуването на женско отделение във вътрешния дворец на Топкапъ сарай и преди сюлеймановата епоха в рамките на водената научна дискусия по този въпрос.

Най-голямо внимание в своите изложения по темата за дворците на падишаха разглежданите източници посвещават на Новия дворец (*Йени сарай*) като най-добре информираните сред тях за местоположението, архитектурата, укрепленията, вътрешно пространственото разпределение и функционалното предназначение на трите двора на константинополския *сарай-и джедид-и амире* са Джовани Менавино, Теодоро Спандуджино, Луиджи Басано и Никола дьо Николе (Бенедето Рамберти се включва фрагментарно за разположението и дължината на външната крепостна стена и за Императорската порта). Приносът на Менавино в това отношение е особено ценен, тъй като само той си служи със старото название на дворецовия комплекс - *Серче сарай*. Същевременно Бенедето Рамберти и Паоло Джовио използват друга известна формулировка: „дворецът на Високата порта” (Рамберти) или само „Портата” (Рамберти и Джовио). Само Басано и Рамберти отбелязват, че изграждането на Новия дворец е проект на Мехмед II и докато Николе единствен обръща внимание на това, че името на Завоевателя се свързва със строежа на *Ески сарай*, за *Йени сарай* запазва необяснимо мълчание по въпроса. В своите „доклади” Менавино, Рамберти, Басано и Николе подават важна информация за разположението на „сарая на Великия Турчин” в общия градоустройствен план на Константинопол, за неговата географска ориентация и теренни особености. Също така единствено в техните произведения откриваме конкретни цифрови данни за дължината на външната крепостна стена на двореца, като изчисленията на венецианския пратеник изглеждат най-достоверни. Всички автори обаче подминават въпроса за височината на външните укрепления и на Императорската порта, на чиято импозантност и специфична украса не пропускат да обърнат внимание.

Менавино, Спандуджино, Басано и Николе са основните източници, които можем да използваме при възстановката на плана на първия двор на бируна. Техните сведения обаче са концентрирани повече върху характеристиките на императорската крепост, отколкото върху постройките, намиращи се отвъд нейните стени. Поради тази причина почти всички обслужващи сгради и складови помещения във външния двор са

пропуснати. „Портата на поздрава” и основните постройки във втория двор на бируна намират отражение отново само на страниците на произведенията на същите четирима автори, но техните свидетелства за него са доста по-обилни, отколкото за първия, и по аналогичен начин за вътрешния двор на сарая те предлагат най-голям наративен обем. Така интересът им постепенно ескалира с приближаването към сърцето на султанския дом. Като цяло сградният комплекс на *диван-и хюмаюн* заема централно място в авторовите изложения за втория двор. Тук на преден план изпъква работата на Луиджи Басано със своите свидетелства за Новата заседателна зала на Съвета, за Кулата на справедливостта и за Външната държавна хазна (*хазине-и бируни*), допълнени на места от останалите три произведения. Същевременно Теodoro Спандуджино се отличава със своята информация за Старата зала на императорския съвет, която той адекватно ситуира. Също така единствен той се спира на помещенията на секретариата и на имперския регистър, пряко свързани с централната съвещателна стая на *диван-и хюмаюн*, и по този начин на практика набелязва основните помещения на комплекса. Дворът на султанските коняри намира отражение в донесенията на трима автори – Менавино, Николе и Спандуджино, първите двама от които наблягат на качествата на личните ездитни животни на османския емир и на обслужващия ги придворен персонал, но само последният от тях локализира много точно разположението на императорските конюшни във втория двор. Дворцовите кухни на свой ред привличат интереса на външния наблюдател, но и тук на „робите на Великия Турчин” и техните задължения, на служебната им йерархия и на това, което произвеждат за дворцовата трапеза, е отредено много по-голямо, отколкото на забележителностите на сградите, в които се помещават занаятчийските работилници. В своите „доклади” Теodoro Спандуджино и Джовани Менавино поставят акцент върху ролята на общата кухня на двореца и на тайния продоволствен склад” (*килер*) на владетеля, а генуезецът не пропуска да разкаже и за придворната сладкарница.

Ако трябва да подредим по степен на важност, кои са най-полезните в количествено и качествено отношение на предоставените данни за вътрешния дворец автори, трябва да отбележим, че сред разглежданите извори на-силно впечатление правят „Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците” на Менавино и „Нравите, обичаите и специфичния начин на живот на турците” на Басано, следвани от работата

на Теодоро Спандуджино. Като излезем от рамките на тази група италианоезични външни наблюдатели и направим един обобщаващ сравнителен анализ (на базата на изворовата информация, например, от монографията на Неджиполу) с приноса на останалите известни европейски източници по темата за шестнадесетото столетие (или поне за неговата първа половина) Джовани Антонио Менавино изпъква като безспорен фаворит с уникалната си информация по някои важни въпроси. Независимо от приоритетния интерес на тези извори към вътрешния двор на владетелския комплекс, Портата на щастието като главна входна врата към него е незначително отразена в техните описания. Кратки сведения за нея откриваме само в донесенията на Теодоро Спандуджино и Луиджи Басано, като първият автор я определя само като входна врата към личните апартаменти на „императора”, а вторият много точно я фиксира като „третата” главна порта на сарая. За сметка на лаконичното си свидетелство за „царската врата”, Кантакузин единствен се фокусира върху монументалния мраморен портик на входа на третия двор, който по време на държавни церемонии, интронизации, династични чествания и „семейни” празници се превръща в своеобразна външна тронна зала на открито. Аналогичен интерес Менавино и Басано проявяват към същинската Външна тронна зала (за разлика от малката вътрешна приемна на владетеля в комплекса на султанския трезор), разположена веднага след входа в третия двор. Въпреки направените от генузеца грешки в определянето на точното местоположение и големината на *арз одасъ* (заради които някои съвременни изследователи идентифицират в това му описание сградата на *диван-и хюмаюн* във втория двор), неговите свидетелства са едни от най-подробните и най-полезните сред донесенията на европейските осведомителни източници от шестнадесетото столетие за историята на Османската империя. Внимателният преглед на тезата на турската изследователка Гюлру Неджипоглу за приноса на сведенията на Спандуджино към темата за вътрешното *диванхане* и анализът на превода на Доналд Никъл на въпросния абзац от авторския текст доказва, че подобно твърдение е неоснователно²¹. Безспорното първостепенно значение на докладите на Менавино и Басано за Тронната зала е допълнително подсилено от ценната им информация за изясняването на въпроса с използването на владетелския престол съобразно дворцовия протокол и историческото

---

²¹ Вж. с. 115-119 от дисертационния труд.

време, към което принадлежи тази церемониална традиция. Ако приемем твърдението на Неджиполу, че представителите на Венецианската република Марко Минио (1527 г.) и Пиетро Дзено (1530 г.) са най-ранните осведомители за въвеждането на практиката османският емир да посреща чуждестранните гости и другите официални лица в „Залата за петициите“ седнал на своя „императорски трон“, то тогава трябва да поставим специален акцент върху факта, че Джовани Менавино ни доставя аналогично сведение още за времето на Баязид II, почти две десетилетия по-рано – и този факт е от особена важност за историческото знание²². Същевременно благодарение на Луиджи Басано научаваме друго не по-маловажно обстоятелство, а именно, че независимо от установяването на този принцип (близък до изискванията на европейския официален владетелски протокол), по стар „турски“ обичай емирът на правоверните продължава да се явява пред своите имперски управници, офицери и велможи, а очевидно понякога и пред чужденците, в дните за аудиенция, при извънредните съвещания на султанския съвет или в частни срещи в по-тесен кръг в седяща поза с традиционно кръстосани крака върху богато украсен и повдигнат на висока платформа диван, облеган на множество скъпоценно украсени възглавници, подобаващи за неговото господарско удобство. Интересната информация за придворната императорска школа за ич оглани сред разглежданите източници дължим единствено на бившия паж на Баязид II, за който (ако се базираме на резултатите от изследването на Неджиполу) можем да заключим, че на този етап от историческото търсене той е единственият и най-важният европейски автор по темата като цяло за целия 16 век (тук изключвам свидетелствата на Анджолело и Промонторио де Кампис от втората половина на 15 век). В своите „Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците“ той посвещава отделна глава на „училището в сарая“²³, в която разказва за естеството на провежданите в него занимания, за програмата на обучение, за преподавателския персонал, за охраната на белите евнуси, за броя на ич огланите, за редовното възнаграждение на всички тези „слуги роби на Великия Турчин“ и др., но за съжаление не ни завещава никакви сведения за местоположението, архитектурата, пространственото разпределение и интериорния облик на тази част от вътрешнодворцовия комплекс, която обитава и

---

²² Пак там.

²³ **Menavino.** III, Della scuola del Serraglio, p. 94-96.

самият той между дванадесетата и двадесетата си година. Що се отнася до „тайната кухня на Господаря“, то Менавино, Спандуджино и Рамберти очевидно не се интересуват от самото помещение на килера, а само от ролята му като съставна част от структурите на придворните пажове. Поради тази причина те пишат за службата на килер огланите, за техния главен килерджи башия и за тяхното възнаграждение, а не за стаята, в която прекарват своето ежедневие. Вътрешната съкровищница в дома на султана привлича специалното внимание на Спандуджино, Басано, Рамберти и най-вече отново на Менавино, който ни доставя по-съществените подробности за тази част от комплекса на ендеруна, докато останалите автори се спират основно на съдържанието на вътрешния трезор или го маркират по-повърхностно. Старата баня (впоследствие трансформирана във Вътрешната съкровищница) и басейнът в селямлъка намират отражение само само в работата на генуезеца, който предава нейното детайлно описание, уникално по рода си за целия период на ранната империя. Личните султански апартаменти като обект на върхов интерес от страна на разглежданите наблюдатели са подобаващо отразени в „докладите“ на Менавино, Басано, Николе и отчасти в „Коментарите“ на Спандуджино, чиито сведения взаимно се допълват, а в центъра на вниманието им закономерно е спалнята на Господаря - „тайната стая на Великия Турчин“. Описание на Частната градина на владетеля откриваме само в произведенията на Менавино и Басано, които без да пресъздават детайлно спомените си, очертават принципните ѝ характеристики, като например, нейната терасовидна структура и наличието на богата и красива растителност. Прочутият павилион от планински кристал като централна забележителност в тази част от вътрешния дворец е обект на специалното внимание на Джовани Менавино и Никола дьо Николе и както вече неведнъж отбелязахме, в това отношения свидетелствата им са изключително полезни. Нито един от авторите не пише нищо конкретно за придворната джамия. Единствен Менавино дава косвени свидетелства за нейното съществуване посредством разказа си за ежедневните задължения на свещенослужителите в султанския дом. Наред с това коментираните източници пренебрегват в разказа си някои съществени части от вътрешния дворец, чието описание би създавало една по-пълна представа за „дома на Господаря“ от първата половина и средата на шестнадесетото столетие. В техните изложения като

архитектура, разположение, интериор и екстериор отсъства цялостният комплекс на Дворцовото училище или т.нар. Двор на пажовете, включително Голямата стая, Малката стая, Залата на свещените реликви, Вътрешната хазна, Килера, както и градината за спортно-военната подготовка на императорските възпитаници. Сградите и помещенията на харема в Новия дворец също не са отразени в тези донесения, по всяка вероятност, защото почти нито един от потенциалните източници (с изключение само на Менавино) не би могъл да разкаже за тях от първо лице. Тук отново се натъкваме на поредното изключително свидетелство на генуезеца, на което съвременната наука не е обърнала внимание до този момент, а именно, че и в епохата преди сюлеймановото управление в Новия дворец е имало харем, макар и в много по-малки мащаби от установените от втората половина на 16 век насетне - теза, която отдавна е обект на научни дискусии в кръговете на специалистите в сферата на османистиката и неведнъж е отхвърляна поради липса на достатъчно доказателства.

В част втора – „**Робите на падишаха. Робската институция в Османската империя.**“, е отделено специално внимание на най-впечатляващото европейците явление в османската обществено-политическа действителност - системата *кул*, или казано с други думи, феноменът „османско робство“. Тук са засегнати няколко тематични подгрупи: практиката на девширмето; пътеките на робството, превърнали едни християни в „класически“ роби, а други – в привилегирани османски кулове; търговията на роби и картината на робските пазари на територията на империята; структурите на подготвителните школи за *капъ куларъ*, в това число и за войните *маашлъ*: организацията на „вътрешните момчета“ *ич оглан* и корпусът на еничарските кадети *аджеми оглан*. Анализираните автори свидетелства са представени в следната последователност:

1. Системата *кул*. Видове робство в османското общество.

1.1. Исторически корени, предистория и определение на системата *кул* като османски държавен феномен. Политически и обществени привилегии на кул огланите.

1.2. Произход и начини за набиране на човешките контингенти за системата *кул*. Пенчикът, по пътеките на османското военнопленничество. Кръвният данък (*девширме*), начинът на неговото „събиране“ и числеността на наборите.

Пленяване и продаване в робство на заловените християни - жертви на средиземноморското берберско пиратство и на татарските военни набези.

1.3. Османските робски пазари и търговията с роби. Статутът на „класическите” роби в османското общество за разлика от привилегированите кулове.

1.4. Османската държавна политика на задължителна / насилствена ислямизация на кул огланите.

2. Структурите на аджеми огланите.

2.1. Първи (религиозно-идеологически) етап на подготовката на младите християнски ренегати за османска военна служба при местните „турски” господари в Анадола.

2.2. Втори етап на физическо закаляване и трениране за издържливост на аджеми огланите в основните военни школи в Константинопол, Пера, Одрин, Галиполи и в големите провинциални крепости. Брой на столичните контингенти през разглеждания период.

2.3. Трети заключителен етап на професионална военна подготовка на кадетите в еничарските казарми. Характеристика на обучението в елитния корпус на редовната сухопътна армия.

2.4. Аджеми огланите като част от младежката структура на еничарската пехота. Субординационен ред, численост и организация на военните подразделения на кадетите. Размер и вид на редовните и извънредните възнаграждения на членовете на корпуса.

3. Организацията на ич огланите.

3.1. Начини за набиране на християнските ренегати.

3.2. Етапи и критерии за подбор на невръстните момчета. Първа селекция (*чъкма*) на ич огланите. Основни подготвителни центрове за обучението на дворцовите момчета (Топкапъ сарай, Галата сарай, Едирне сарай и школата на Ибрахим паша).

3.3. Корпусите на ич огланите в двореца на Високата порта. Численост, видове по стаи (Голямата и Малката стая, Килерът, Походната стая, Вътрешната

съкровищница и Личната стая), субординация, професионални задължения и размер на редовните и извънредните им годишни възнаграждения.

3.4. „Домът на учението и науката” (*дар-ал илм*) – дворцовото императорско училище. Продължителност на обучението и основни образователни предмети. Права и задължения на учителите. Регламентирани санкции и физически наказания за учениците и учителите в „дома на султана”.

3.5. Подготовителен етап от обучението на ич огланите в долните стаи. Дневният режим на дворцовите момчета и тяхната своеобразна социална култура на общуване. Ежедневието на подрастващото мъжко общество в селямлъка на вътрешния дворец.

3.6. Втора селекция (*чъкма*) на ич огланите. Преминаване на служба в горните стаи. По-нататъшни пътища за издигане в служебната йерархия на централната имперска администрация и в командния състав на редовната османска войска.

3.7. Дворцовият церемониал по случай завършването на професионалното обучение на ич огланите и преминаването им на отговорни държавни чиновнически и армейски постове във Високата порта, в столичния град и в основните провинциални центрове на империята.

3.8. Мъжките робски господарски хареми и проблемът с хомосексуализма от шериатска и практическа гледна точка.

3.9. Цялостен облик и значение на дворцовото училище.

4. Обзорен анализ на авторските сведения. Основни заключения и изследователски оценки.

Важно място е отредено и на разбирането (или по-точно на неразбирането) на този османски обществено-политически класов феномен, който не остава равнодушен нито един западен наблюдател. Те могат да го опишат, но не могат да го разберат. За тях си остава „несмилаем” фактът, че каймакът на османското общество се състои от привилегировани роби. За европейците това е объркващо и най-важното нелогично. Всъщност независимо от факта, че тази „екзотична робска култура” се явява ефективната формула за запазване де юре на правата за наследяване на султанския престол изключително и само за представителите на Османовия род, това обстоятелство не се отчита от авторите като важен мотив за поддържането в действие

на системата кул. Стереотипът на мислене на тогавашните западноевропейци им диктува, че практиката на девширмето е едно от най-дивашките и подчертано неевропейски османски нововъведения.

В основни линии обзорния анализ на изследователските заключения в част втора „Робите на падишаха” показва следните резултати. Безспорно най-интересната и най-обстойно засегнатата тема в изложенията на разгледаните произведения е тази за корпуса на аджеми огланите – кадетите на еничарската пехота. Очевидно, тъй като в западната историописна традиция за Османската империя от втората половина на 15 и през 16 век преторианците на султана са обект на ключов интерес от страна на западните пътешественици и наблюдатели (които се стараят да доставят стратегическа информация на европейските владетелски дворове за представителната жива сила на „турската” военна мощ), затова и на техните подрастващи бойни формирования е отдадено подчертано предимство. Тук на преден план изпъкват със своя принос донесенията на Джовани Антонио Менавино, Теодоро Спандуджино (Кантакузин), Бенедето Рамберти, Никола дьо Николе и Чезаре Вечелио, като на първите двама от тях трябва да се отдаде особена важност. Ако има въпрос, който не пропуска да коментира нито един от авторите, то това е религиозно-нравствената трансформация на рекрутираните по силата на девширмето или пленени в битка християнски синове, които по правило са помюсюлманчвани, за да бъдат по вяра и убеждение „винаги готови да служат и да изпълняват волята на своя [османски] господар”²⁴. Всички използвани тук осведомителни източници са единодушни по въпроса, че „тези [християнски синове], които стават аджеми оглани, после са много враждебно и ожесточено настроени спрямо християните”²⁵. При това единната им оценка съвсем не притежава само морално-психологически измерения, свързани със страничната гледна точка на свободния християнски свят за извършено „духовно предателство” от страна на ислямизираните и потурчени християнски деца. Всъщност тя се основава на обективната историческа истина за крайния ефект от настъпилото нравствено изкривяване в резултат от упражненото културно-психологическо насилие. Другата голяма тематична група, която присъства отчетливо в хода на изложенията на тези

---

²⁴ **Vecellio**. VIII: Schiavi e paggi del Signore, p. 379.

²⁵ *Ibid.* VIII, Agiamogliani, p. 383.

исторически творби, е „османското робство” като обществено-политическа теория и практика и важен търговски отрасъл. В тясна връзка с това са изложени и въпросите за попадането в и освобождаването от „турски плен” и произтичащите от това възможни последици, както и „разиграните” перспективи за добър или лош изход от робското положение. В тази връзка настоящото изследване се базира основно на трима автори – Бартоломео Джорджевич, Луиджи Басано и Никола дьо Николе, но „пленникът от Седмиградско” определено получава „приза” за изключителна полза на своя „доклад”. От друга страна терминологичният анализ на съдържанието на използваните текстове тук показва, че Джовани Менавино и Теодоро Спандуджино (на първо място), както и Бенедето Рамберти и Никола дьо Николе (на второ) боравят най-вярно и точно с османската номенклатура, докато Йохан Аубанус, Луиджи Басано, отчасти Чезаре Вечелио (с изключение на определението „аджеми оглани”) и Бартоломео Джорджевич (който подобно на Басано не се интересува от контингентите *капъ кулу*) в конкретния случай не си служат изобщо със съответния османо-турски понятиен апарат. Очевидно придобитото високо дворцово образование и задълбоченото практическо познаване на служебните структури в „дома на султана” позволяват на бившия паж на Баязид II и на наследника на някогашната византийска императорска династия Кантакузини да се покажат като много по-вещи познавачи на „кухнята” на нещата. Що се отнася до елитните придворни образователни структури на „момчетата на Портата”, сред които обичайно се излъчват султанските избранници за висши имперски управници, трябва да отбележим, че най-съществената приносна роля сред разглежданите източници се пада на „Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците” и „Коментари за произхода на турските владетели и за нравите и обичаите на този народ”. На практика извършеният от мен преглед на наличната съвременна изследователска литература за придворните пажове и различните школи на обучение, през които те преминават (без претенция за пълна изчерпателност), показва, че най-малкото за периода на първата половина на 16 век работата на бившия хас ода оглан на Баязид II и тази на Кантакузин са най-отличителните и най-често цитираните от

съвременните експерти по темата през класическото шестнадесето столетие²⁶. И докато генуезецът се оказва най-компетентният извор за историята на училището в третия двор на Новия дворец (което по обясними причини познава много добре отвътре), то наследникът на някогашната византийска императорска династия демонстрира поглед и върху останалите начални подготвителни школи в Константинопол и в бившата столица на империята – Едирне, за функционирането на които се показва като единствен осведомител²⁷. От друга страна, анализът на сведенията на тези двама автори за общия брой на ич огланите във вътрешния дворец, както и свидетелствата на Бенедето Рамберти (за 30-те години на 16 век) и на Чезаре Вечелио (за втората половина на това столетие) по същия въпрос, доказва точността и надеждността на техните цифрови данни.

Трета част на дисертацията, озаглавена „**Османският войн. Османското военно дело в края на 15 – 16 век.**“, проследява обстойно сведенията за всички родове войски на Великия Турчин, които са обект на интереса на коментирания източници и на първо място редовните армейски отряди на Портата (*маашлъ*). Тук те са изложени в няколко основни тематични групи, а именно: пехотните поделения на еничарския корпус, елитните кавалерийски полкове *алтъ бьолук*, провинциалната конница и военно-административната организация на бейлербействата, специалните отряди на авантюристите, артилерията и оръжейната, помощните части (османският обоз), османският флот и не на последно по важност място - „турските“ войнски традиции и бойни умения. Авторите свидетелства за османската военна класа (*аскери, сейфийе*) са подробно разгледани и подложени на критичен анализ в следната последователност:

1. Редовните пехотни отряди на Портата.

1.1. Еничарският корпус – предистория, етнически произход и социален характер на тази военна организация, класификация на пехотните подразделения и субординация на командния състав. Постъпване в корпуса, критерии за подбор и

---

²⁶ Най-мощабните изследвания по темата – посочваните многократно студии на Барнет Милър и на Гюлрю Неджипоглу, доказват това. По същия начин за втората половина на 15 век други двама италианци – Якопо Промонторио де Кампис и Джовани Мария Анджелило, изпъкват с аналогичната си роля на основни източници по темата. През втората половина на 16 век и през 17 век тази приоритетна позиция се пада на някои френски наблюдатели в Османската империя, мнозина от които вече цитирахме в тази глава от дисертацията.

²⁷ Вж. **Spandugino**. II, p. 106.

причисляване към различните бьолуци. Вътрешната структура на еничарския оджак на и нейното отразяване от авторите. Ролята и значението на еничарската пехота като основна опора на властта в османската държава.

1.2. *Йеничери ага*съ - извънредни привилегии, обичайни права и задължения, правомощията му като нередовен член на императорския съвет; диванът на великия ага (функции и членски състав); редовното годишно възнаграждение и останалите приходи на агата.

1.3. Еничарските казарми в османската столица. Местоживеене на различните категории военнослужещи и правото на някои от тях да се женят. Социален живот на членовете на корпуса и развитие на тяхната обществена организация.

1.4. Размер и порядък на еничарските улюфе-та (редовната заплата) и традицията на нейното тържествено раздаване в обществения двор на Топкапъ сарай. Еничарските бакшиши - годишни и извънредни възнаграждения и тяхното политическо значение. Редовното парично възнаграждение на ода башиите, бьолук башиите, яя башиите, секбан башиите, чакърджъ башиите и др. Принципи на йерархичното издигане на офицерите в оджака и при преминаването им на служба в кавалериите *капъкулу сьовари* или *тимар сипахи*.

1.5. Наказанията на провинилите се еничари съгласно устава на оджака за спазване на военната дисциплина и вътрешния организационен ред.

1.6. Основни задължения на еничарите в мирно време и на война.

1.7. Видове въоръжение на еничарите и тяхната строева конфигурация на бойното поле като лична гвардия на султана.

1.8. Еничари *ешкинджи* (млади еничари на активна служба) и *коруджу* (ветерани). Професионални и други категории в османската столица и извън нея.

1.9. Пенсионирани еничари *отурак* (почетни членове на ортата) и *хисар йери* (крепостна охрана).

1.10. Броят на редовната османска пехота.

1.11. Солаци (стрелци с лък) – леви и десни. Функции, традиционно въоръжение, численост, редовно и извънредно възнаграждение.

1.12. Психологическият портрет на еничаря войник в разглежданата италианска литература и цялостният облик на султанската гвардия в представите на външните наблюдатели.

2. Нередовната провинциална пехота.

2.1. Азеби (сухопътни и морски). Функции в мирно време и на война (крепостна охрана, охрана на османските кораби, като моряци, „разрушители“ по време на война и др.), численост, видове войскове формирования, различни категории в зависимост от вида на тяхното заплащане (редовно, нередовно само в рамките на военните кампании или посредством военна плячка).

3. Елитните кавалерийски отряди *алтъ бьолюк*.

3.1. Основни функции на шестте полка *капъкулу сьовари*. Привилегии на участниците в „златната кавалерия“ и принципи на издигане от пехотините бьолюци до членство в редиците на конниците *маашлъ*. Социален произход: от средите на „робите на Портата“. Главни школи за подготовка. Вътрешна организация и субординационна структура на шестте полка.

3.3. Спахии (сипахи оглан) – елитът на шестте полка. Отличителни знаци и основни характеристики. Команден състав. Численост на корпуса и размер на редовното възнаграждение на офицерите и редовите кавалеристи.

3.4. Силяхдари (охранителите левичари). Отличителни знаци и основни характеристики. Команден състав. Численост на корпуса и размер на редовното възнаграждение на офицерите и редовите кавалеристи.

3.5. Леви и десни улюфеджии – пазачите на войнишките заплати. Отличителни цветове. Команден състав. Численост на корпуса и размер на редовното възнаграждение на офицерите и редовите кавалеристи.

3.6. Леви и десни гариби (*гуреба*). За техния смесен социален произход (християнски ренегати и натурални анадолски мюсюлмани). Команден състав. Численост на корпуса и размер на редовното възнаграждение на офицерите и редовите кавалеристи.

3.7. Войнуците. Социален корен (свободни военно/служещи) и етнически произход (балкански християни). Професионални умения в услуга на османската кавалерия и обоз.

4. Провинциалната кавалерия *тимар спахи*.

4.1. Тимарската система – принципи на създаване и характер на управление на административните области. Провинциално-административната организация на османската войска - субординационна структура.

4.2. Бейлербеёвете – върховните провинциални управители. Социален произход на „господарите на господарите”. Правомощия и функции във военната и в административната сфера на управленско действие. Диван на бейлербея, членски състав и обичайна практика на провеждане на съвещанията на провинциалния съвет. Подготовката на провинциалните войски за война. Властовите преимущества на румелийския бейлербей в сравнение с правата на анадолския в мирно време и на война. По-малките бейлербейства – специфичен статут и задължения, териториална юрисдикция и степен на участие на техните управители в централната власт. Промяната на броя на бейлербействата от началото до средата на 16 век през управленията последователно на Баязид II, Селим I и Сюлейман I по данни на разглежданите източници. Редовното възнаграждение, отчислено от централната хазна, и разнообразните годишни приходи на „господарите” на големите османските провинции.

4.3. Санджакбеёвете. Социален произход на „капитаните на знамето”. Основни права и задължения на управителите на базистните военно-административни подразделения на османската провинциална система в мирно време и на война. Разнообразие на правомощията на санджак беёвете в зависимост от специфичния статут, географското разположение и обществено-политическата конюнктура в провинциите, в които са назначени. Списък на регистрираните в разглежданите извори санджакбеёства. Брой на санджакбеёствата по данни на коментираните източници. Допустими нива на годишните приходи на санджакбеёвете от техните фиефи.

4.4. Обикновените спахии-тимариоти. Численост и допустими нива на редовното им възнаграждение от тимар в европейските и азиатските административни области (категории тимариоти). Мирновременни и военни задължения. Наказания в случай на неизпълнение на изискванията на централната власт при мобилизация. Условия на присъждане, увеличаване и отнемане на тимар.

4.5. Изчисления на общия брой на провинциалната спахийска конница.

5. Нередовната провинциална кавалерия: авантюристите.

5.1. Нападателите *акънджъ* – функционално предназначение на предната фронтова линия, социален и етнически произход, начин на набиране по време на война, въоръжение, численост и възнаграждение от военната плячка.

5.2. „Лудите глави” (*дели*) – функционално предназначение, социален и етнически произход, начин на набиране по време на война, описание на външността, бойната екипировка и използваните от тях средства за психологическо въздействие над противника, численост и особености на военната организация.

5.3. Борците за вярата (*газилер*) – вдъхновяващата бойна машина в османските войнски редици.

6. Специализираните части: османската артилерия и оръжейна.

6.1. Османското столично *топхане*.

6.2. Оджакът на артилеристите *топчу*. Подемът на артилерийското производство през първата половина на 16 век. Организационна структура и рангови повишения в корпуса на еничарите-топчии. Редовни и извънредни парични възнаграждения на топчи башията и на неговите подчинени, отчислени от централната хазна. Броят на топчиите. За качеството на топовете и на османската артилерия като цяло.

6.3. Оджакът на топ арабаджиите. Социален произход, функции и развитие на корпуса на коларите като съставна част на османския обоз и помощно поделение на артилерията.

6.4. Корпусите на сапъорите (*лагъмджъ*) и за бомбардирите (*хумбараджъ*).

6.5. Оджакът на джебеджиите оръжейници. Подразделения по професионална спецификация – занаятчии и оръженосци. Функции в мирно време и на война. Османските оръжейни. Джебеджи башията и неговото редовно възнаграждение. Редовите джебеджии – численост на корпуса и размер на редовната заплата на членовете му.

7. Османците и морето.

7.1. Развитие на османския флот в периода от края на 15 до 60-те години на 16 век. Османската хегемония в Източното Средиземноморие и ролята на братята Арудж и Хайредин Барбароса.

7.2. Арсеналът на Великия Турчин. Видове плавателни съдове и основни морски бази (Константинопол, Галиполи, Никомидия). Столичната корабостроителница. Етнически и социален произход на професионалните корабостроители и мореплаватели, на командния и на редовия обслужващ персонал на корабите и в Арсенала. Категории и йерархия.

7.3. Морските азеби от средите на еничарите – основен контингент на османските кораби. Въоръжение, численост и размер на редовното им парично възнаграждение.

7.4. Образът на османския капудан / каптан паша и санджакбей на Галиполи, после бейлербей на Егейския архипелаг. Правомощия и специални привилегии. Исторически портрет на Хайредин Барбароса – четвърти везир на Сюлейман Великолепни. Членове на османското адмиралтейство. Диван на капудан пашата.

7.5. Османското военноморско дело от през погледа на разглежданите външни наблюдатели.

8. Начинът на воюване на османците – представяне и оценка в коментираните произведения.

8.1. Османските бойни традиции по отношение на обичайното въоръжение, облеклото, храната, начина на лагеруване, носените бойни знамена и отличителни знаци.

8.2. Османското правосъдие по време на война. Ролята на военната „полиция” (чаушите) на бойното поле.

8.3. Военната дисциплина и психологическата подготовка на османския войник.

8.4. Начинът на финансиране и поддръжка на османските войски.

8.5. Ефективността на османската бойна организация. Силни и слаби страни на османската военна машина.

9. Обзорен анализ на авторовите сведения. Основни заключения и изследователски оценки.

Може би най-интересната част от всички тези свидетелства обаче съставлява информацията за османското военно дело през погледа на друговецеца-християнин, където си дават среща изключително интересните и понякога доста противоречиви

авторски оценки. В контекста на политическата конфронтация между ислямската империя и християнските държави на Стария континент и в Средиземноморието по традиция темата за военните сили на Турция е сред първостепенните по важност в скалата на интересите на западноевропейците и за разлика от други теми, тук всички автори ни предлагат подробни, разнообразни и взаимно допълващи се сведения, благодарение на които могат да се проследи еволюцията на османските армейски структури за период от около един век. “Въоръженото око” на европейца преимуществено е насочено към редовната сухопътна войска, а не толкова към османския флот. Дори и в светлината на извоюваните от османците победи в средиземноморския басейн от края на петнадесетото до средата на 60-те години на шестнадесетото столетие, завоеванията на османските адмиралци и северноафрикански корсари на служба при Великия Турчин не могат да засенчат постиженията на османската пехота и кавалерия, които представляват и основната заплаха за суверенитета на независимите християнски държави на Стария континент. Явно в двубоя с ислямския завоевател Европа продължава да се чувства по-уверена по море отколкото по суша.

Направеният подробен преглед показва, че най-изчерпателни данни за организацията на османската пехота и за характеристиките на нейните подразделения предлагат Джовани Менавино, Теодоро Спандуджино, Паоло Джовио и Никола дьо Николе. Те формират групата на задълбочено информирани познавачи на структурите на еничарския корпус и в техните съчинения откриваме сведения за почти всички засегнати по-горе аспекти на облика на “новата войска”. В тази връзка на второ място по важност се нареждат работата на Бартоломео Джорджевич и “докладът” на Бенедето Рамберти (въпреки че особено по отношение на педантично отбелязваните многобройни цифрови стойности, текстът на венецианецът може да бъде причислен и към първата група). Наред с ценните си сведения по едни въпроси, те запазват мълчание по други, като същевременно допълват по един изключително полезен начин информационната база, натрупана от съчиненията на първите четири източника. По отношение на османската войска като цяло прави впечатление стремежът към идентифициране на видовете армейски подразделения и акцентирание върху начина на рекрутирането им, като на първо място стоят формированията *капъ кулу* начело с

еничерския корпус. Авторите отделят значителна част от своите изложения за войската на организацията и вътрешната структура на редовната султанска пехота, на нейния офицерски състав и най-вече на фигурата на върховния военачалник – “великият ага”. Те са най-обстоятелствени по въпроса за различните етапи на обучението на аджеми огланите до превръщането им в стари еничери. Външните наблюдатели неизменно се интересуват от произхода на „робите на Великия турчин”, от насилственото им включване като деца в системата *кул* и особено от задължителната промяна на религиозното им вероизповедание като важно предварително условие за по-нататъшното им обучение и специализирана подготовка в служба на султанската власт. Докато облеклото, въоръжението и изобщо външният вид на еничерите вълнуват съзнанието на всички разглеждани тук източници, то само шестима от тях (Менавино, Спандуджино, Рамберти, Джовио, Николе и Аубанус) доставят информация за техния брой. На трета позиция по своето извороведско значение в нашата класификация остават произведенията на Йохан Аубанус и Чезаре Вечелио. Братовчедът на Тициан не се ангажира с никакви данни за броя или възнаграждението на еничарската пехота, нито пък се впуска в подробни разяснения за същността на корпуса. Неговото внимание е концентрирано изключително върху външността на еничарите (на обикновените войници, на бьолюк башиите и на *йеничери агасъ*), като прибавя и две три изречения за произход и функциите на “преторианците” на Турчина. Случаят с текста на Йохан Аубанус е аналогичен. Неговите свидетелства за еничерската пехота засягат същите проблемни аспекти, без обаче да засягат така пространно темата за облеклото. Нещо повече, неговият интерес към “новата войска” е още по-малък от този на автора “Стари и модерни облекла от целия свят”, който ѝ посвещава три глави в своя енциклопедичен труд. С изключение на Аубанус, всички гореизброени източници ни осигуряват интересни сведения за солаците като елитно подразделение на корпуса *йеничери*, но само петима от тях (Менавино, Спандуджино, Джорджевич, Джовио и Аубанус) отделят специално внимание на азебите. Анализът на текстовете показва, че най-пълноценно информирани за “стрелците с лък” от лявото крило на султанската гвардия са Менавино и Николе (непосредствено последвани от Теодоро Спандуджино). Що се отнася до нередовните провинциални пехотинци, то бившият паж на Баязид II и наследникът на някогашната византийска императорска династия Кантакузини

демонстрират впечатляващи познания. Забележителен стремеж към изчерпателност по отношение на цифровите данни за броя и размера на възнаграждението на различните категории военнорслужещи и най-вече на пешаците и конниците от категорията *маашилъ*, демонстрират трима от коментираните западни наблюдатели - Джовани Менавино, Теодоро Спандуджино и най-вече Бенедето Рамберти. Съдържанието на тази част от текста на венецианеца е буквално подчинено на идеята за съставяне на стройно "статистическо" описание, изпълнено с колкото се може повече числа, съотнесени към съответните представители на османската военна администрация.

Само едно от разглежданите произведения - "За обичаите, нравите и специфичния начин на живот на турците" на Луиджи Басано, не допринася с нищо съществено към информационния фонд на коментираните италианоезични извори за османския аскер. Във всеки случай детайлните познания на далматинския автор по други теми подсказват, че не незнанието, а липсата на интерес към военните въпроси (които, както сам той отбелязва, вече са третираны неведнъж от други наблюдатели) е причината за този субективен избор. Басано отдава малко по-специално внимание на конните отреди на Портата и по-конкретно на централните спахийски формирования. В центъра на вниманието на Менавино, Спандуджино, Рамберти, Джовио, Басано и Аубанус сред придворните конници определено са сипахи огланите. Ако Спандуджино пропуска да разгледа силяхдарите, а Аубанус - улюфеджиите, то Басано подминава без коментар и трите корпуса, за да се спре обстойно на делиите - очевидно заради техния колоритен войнствен облик. Същевременно докато цифровите параметри на сведенията за еничерите у същите автори се приближават до действителните съвременни публикувани официални числа от османския регистър (заимствани в настоящата дисертация от изследванията на Баркан, Иналджък и Мърфи), то както се убедихме по-горе, нито един от тях не предоставя точни данни за броя на кавалеристите *алтъ бьолюк*. Ако лесно можем да си обясним отсъствието на каквито и да било съдържателни сведения за представителите на елитната султанска кавалерия в произведението на Вечелио (посветено преди всичко на външния вид и облеклото), то липсата на такива в съчиненията на Джорджевич и Николе, особено като се има предвид подробната информация, която предоставят за еничарския корпус и за провинциалната спахийска конница, е напълно озадачаваща.

Спахиите тимариоти, които служат в провинциите на Османската империя, са подобаващо отразени в съчиненията на Спандуджино, Рамберти, Менавино, Джовио и Аубанус, докато Николе, Басано, Вечелио и Джорджевич не споменават нищо за тях. При това само в “докладите” на генуезеца и на венецианския пратеник присъстват данни за общото число на представителите на държащата тимари кавалерия. Нередовните пеши и конни провинциални контингенти, като яя, мюселеми (за които само Джовио споменава накратко), дервенджии, юруци и др. подобни са изключени от информационния обсег на коментираните източници. Затова пък конниците *акънджъ* и *дели*, както и войните газии са удостоени с особеното внимание на някои от наблюдателите, с каквото могат да се похвалят само еничарите. Най-популярни (ако съдим по мястото им в разглежданите източници) сред тези три групи извънредни участници в османската войска са делиите и акънджиите. “Лудите глави” намират пространно описание на страниците на втората книга на Спандуджино, в “Плаванията и пътуванията” на Николе, в пътеписа на Басано и в енциклопедията за облеклата по света на Вечелио. На свой ред “нападателите” *акънджъ* са представени в “коментарите” на Джовио и Спандуджино, в етнографската компилация на Аубанус и във втората книга на Рамберти. “Борците за вярата” *газилер* пък са разгледани само от Бартоломео Джорджевич и Чезаре Вечелио, които им отделят по една нарочна глава в своите произведения. Поради своя стряскащ външен вид и легендарна войнска слава, тези почетни бойни единици се радват на детайлно и реалистично от съвременна научна гледна точка представяне на страниците на цитираните произведения. Чрез техния образ на свършени войни на исляма авторите “визуализират” в съзнанието западния християнин морално-естетическия идеал, на който се клани обикновеният османски войник. Същевременно описанието на отблъскващите жестокости, на които са способни, не се стреми толкова да внушава апокалиптичен ужас, колкото да ги покаже откъм грозната, уродливата, им страна. В тази връзка, източниците не се опитват да направят дори и бегло сравнение, например, между османските нападатели *акънджъ* и испанските конквистадори (прочути със своята жестокост и потресаващи завоевателни методи) или между газииите и монасите от войнстващите християнски ордени на тамплиерите или на хоспиталиерите йоанити. Те ги разглеждат като опасни оръжия в ръцете на Турчина, които трябва да бъдат внимателно изучавани и

неутрализиран, а не като достойни противници, “рицари” на своята “свещена” кауза. В крайна сметка дълбоката пропаст, която религията е издълбала между двете противостоящи културни общности, не позволява на нито един от авторите да неутрализира ефекта на цивилизационния сблъсък върху съзнанието си и да надмогне дълбоко внушеното пренебрежение или страх от врага, в светлината на които бойните качества на османеца винаги изглеждат необективно оценени – омаловажени или пресилени.

Любопитното око на външните наблюдатели не подминава и османската артилерия и оръжейна. Топчиите и топ арабаджиите на “Великия Турчин” обаче не се радват на такъв висок интерес от страна на разглежданите историописци, както останалите отряди *капъ кулу*. Съдържанието на коментирания текстове, особено унищожителната оценка на Бенедето Рамберти за уменията на османските артилериисти и за качеството на техните оръдия, оставят и у най-непредубедения читател впечатлението, че тогавашните западноевропейци не само нямат високо мнение за огневата мощ на ислямските си противници, но дори я подценяват. Затова и те не се интересуват толкова от нея. Ето защо артилеристите и оръжейниците на султана присъстват, при това съвсем накратко, само в работите на Менавино²⁸, Спандунис и Вечелио. Сапъорите *лагъмджъ* и бомбардирите *хумбараджъ* са пренебрегнати от всички автори, отчасти с изключение на Спандуджино, който обаче не употребява названията им, а само отбелязва накратко за тяхното съществуване и за тяхното предназначение. Обяснението за този пропуск се крие във факта, че въпросните два корпуса са учредени към края на управлението на Сюлейман I²⁹, който, от своя страна, извинява и липсата им в коментирания източници, които (с изключение на Чезаре Вечелио) не се отнасят за период по-късен от средата на 16 век.

Качествено новото в развитието на османските военни сили през първата половина на шестнадесетото столетие е нарасналата роля на флота и превръщането на Османската империя в опасен съперник на европейските морски държави. Поради тази причина западните наблюдатели не пропускат да отбележат това важно явление,

---

²⁸ Само Менавино дава сведения за арабаджиите, но не използва нито названието “топ арабаджии”, нито само “арабаджии”.

²⁹ Вж. История на Османската империя, с. 208.

съдействало допълнително за неимоверното нарастване на османската политическа мощ в Средиземноморието. Това обяснява и защо арсеналът на “Великия Турчин” е обект на специалното внимание на Бенедето Рамберти и Теодоро Спандуджино, докато генузецът Менавино (напуснал османските земи в началото на управлението на Селим I) го представя по-накратко. При това погледът на двамата венециански поданици върху османския флот не се свежда само до количеството и качеството на плавателните съдове и характера на обслужващия ги персонал, а е насочен и към стратегически слабите и силните страни на османците във воюването им по вода. От друга страна, личностният фактор за успеха на османското напредване по море в лицето на прочутия адмирал на „турската marina” – червенобрадият Хъзър паша, те справедливо оценяват като едно от най-големите кадрови завоевания на бляскавото управление на Сюлейман Великолепни.

Наличните сведения за качествата и недостатъците на османеца на бойното поле в “През погледа на друговеца”, са богати и разнообразни и на практика са най-любопитните сред коментиранията свидетелства. В действителност те придават завършен вид и “цвят” на останалите, макар и по-малко интересни за неспециализирания читател, но съществени по своята историческа стойност детайли. Като цяло в случаите, в които тези податки засягат сходна проблематика, те не влизат в логическо противоречие помежду си, а се допълват взаимно. Ако пък третираат една и съща тема, не се преповтарят в перифразирана форма, за разлика от някои други свидетелства за османския аскер. Любопитното и ценното в тези сведения е тяхната уникалност, т.е. неповторяемост. На базата на тези особености съвременният изследовател има възможността да представи един впечатляващ с пълнотата на впечатленията образ на османеца. В негово лице “неверниците” от Запада виждат “необикновен” и недобре познат противник, чиито действия са проидктевани от определена морална аргументация или най-малкото се нуждаят от задоволително логическо обяснение. Най-често авторите рисуват психологическия портрет на “турския” войник чрез подчертаване на неговото “необяснимо” дисциплинирано поведение в бойните редици, на последователното съблюдаване на “странни”, но явно устойчиви, религиозно-нравствени ценности и на изповядването на “самоубийствена” фаталистична житейска философия. Готовността за саможертва е представена в

контекста на две водещи висши мисии - засвидетелстването на обществено-политическото верноподаничество към Негово Величество султана и преди всичко доказването на всеотдайността в борбата за разширяване на “дома на исляма”. Насаждани с религиозното възпитание и съхранени по силата на културната традиция и господстващата народопсихология, тези морални норми, според тях, са подхранвани и посредством управленските механизми в османското общество. Те определят недвусмисленото отношение на османеца към другOVERците, те го стимулират за борба с тях и отново те диктуват безпрекословното подчинение, с което изпълнява поставените му заповеди по време на война.

Така коментират източниците разглеждат индивидуалната нравствена позиция и социалната идейнопсихологическа обосновка на поведението на османския войн като продукт на ислямското общество, управлявано от завоевателния устрем. Най-голям дял в изграждането на този образ имат трима от коментирателите осведомителни източника. Теодоро Спандуджино, Бартоломео Джорджевич и Йохан Аубанус не само пресъздават същността на доктрината на джихада заедно с нейното индивидуално и колективно въздействие върху манталитета и поведението на военизираните маси на Турчина, но коментират и т.нар. морално основание (от османска гледна точка) за усилията и жертвите, които трябва да се принесат в името на тази религиозно – политическа кауза. В тази връзка подробното описание на лагеруването на османците по време на поход (Джорджевич и Спандуджино) и разказът за триумфалните шествия в чест на победа срещу “неверниците” християни (Джорджевич и Басано) са представени в контекста на две основни идеи. От една страна, имат за цел да запознаят отблизо европейските короновани глави с конфигурацията на “турската” армия и с организацията на османския стан съобразно бъдещите стратегически и тактически планове за водене на война. Същевременно пресъздаването на практическата реализация на доктрината за “свещената война” и разясняването на механизмите, задействащи колелата на военната машина на султана, трябва да демонстрират липса на фаталистичен дух (който отчасти откриваме само у Аубанус) и необремененост от прословутата сянка на “турския страх”. Тези особености водят до няколко логични заключения. Първо, явно в Европа все още е жива идеята за антиосмански кръстоносен поход (макар и на онзи етап да не се очертават многообещаващи възможности за осъществяването ѝ) и мисълта за

непобедимостта на “турците” започва да се преодолява. При това продължават да се търсят всевъзможни начини за решаване на проблема, дори и само на теория, както в конкретния случай. Второ, врагът в лицето на османеца се изучава все по-внимателно и задълбочено не само в неговите функционални, но и психологически измерения. На трето, но не по важност място, външните наблюдатели вече не се интересуват предимно само от актовете на османската завоевателна политика (както в първоначалния етап на сблъсъка с османците и на тяхното опознаване), а и от факторите и методите за нейното осъществяване, и от принципите, на които се базира индивидуалното и колективното поведение на противника. Начинът на третиране на военната тематика е особено показателен в това отношение. Османецът войн е представен не само като дисциплинирана бойна единица и важен съставен елемент на войсково цяло, но и като индивид, отъждествяващ се изключително със своята социално-религиозна общност. И в крайна сметка в този подход няма нищо необичайно, тъй като и западният християнин се отъждествява предимно с цивилизацията, чийто продукт е самият той, и е напълно нормално да оценява от подобен ъгъл и своя съперник - като производна част на противниковата етно-културна среда.

Важен допълващ елемент към профила на османския войник за всички автори е неговото облекло, но само за някои от тях (Басано и Аубанус) то е придружено с коментари, които целят разясняването на навиците на “турците”. Според Луиджи Басано, на война те не се обличат по-различно отколкото в мирно време и няма друго обяснение за непретенциозната им външност, освен тяхното традиционно съперничество. Това е поредното доказателство за преобладаващия негативизъм и краен субективизъм в оценката на чуждия наблюдател. Отсъствието на бляскава военна униформа (типична за тогавашните западноевропейски войници) и констатираната скромност в облеклото се възприемат като липса на добър вкус и проява на неуместна пестеливост. Италианизираният хърватин не проявява разбиране и към ритуалното задължение на “турците” да поддържа личната си хигиена на бойното поле, където най-вероятно ги очаква скорошна смърт, тъй като то произтича от “дяволската” им религия. Продиктуван от корачния дълг на мюсюлманина винаги да е готов да се яви пред Всевишния очистен от греховете и неомърсен от биологичните си нужди, този

ислямски обичай очевидно предизвиква културен шок у чужденеца християнин. Дори желанието на османците по време на смъртоносна битка да бъдат облечени в най-хубавите си дрехи среща недоумението и подигравката на външните наблюдатели.

Очевидно обаче неразбирането и невъзприемането на различното у другия, у противника, не винаги води до едностранчиви интерпретации или враждебни критики. Отново в текста на Басано, но този път без демонстрация на негативно лично отношение, констатираме единственото в разглежданите извори свидетелство за липсата на аристократични гербове и знамена от европейски тип в бойните редици на Турчина, както и за принципното непризнаване на “синята кръв” и на благородното потекло в османското общество (освен по отношение на носителите на султанското достойнство и потенциалните претенденти за него). Авторът ни предлага един “класически” случай на разнопоставеност на два свята, но без видно отрицателство. Уместно направеният паралел между управленските традиции на западния християнски и източния ислямски държавен модел е съчетан с адекватен коментар, който обяснява различната символика и инсигнии на властта. От друга, чисто утилитарна и стратегическа гледна точка, някои от източниците (Рамберти, Басано, Боемус и Джорджевич) разглеждат характерната османска политика на гарантиране на покорството на наскоро подчинените народи и на гарантиране на властта и контрола на султана над новозавоюваните територии. Тук на преден план трябва да бъдат изтъкнати преди всичко приносите на Рамберти и Басано - не само заради тяхната подобра осведоменост, а и заради коректните коментари в подкрепа на представените факти. Воден от подобни практични подбуди, единствен сред коментираните осведомители Теодоро Спандуджино обръща специално внимание на разликата във финансирането на християнските и османските войски, като обективно преценява предимствата във вътрешната финансова и управленска политика на Турчина, които му позволяват постоянно да поддържа такава внушителна и в преобладаващата си част самоиздържаща се армия. Съдържанието на тези части от произведенията на Кантакузин, Басано и Рамберти са свидетелство за политическа зрялост и трезво преценяване на силните и слабите страни в отбраната и нападението на противника.

На преден план в “погледа на друговеца” като че ли изпъква най-вече стремежът да формулира качествата (каквото е случая с Паоло Джовио и Йохан

Аубанус) и недостатъците (като Бенедето Рамберти, и Бартоломео Джорджевич) на османците, да ги подложи на анализ и евентуално да предложи начини за разрешаване на произтичащите от тях проблеми за християните. В центъра на вниманието на едни автори стои въпросът, “защо турските войници са по-добри, по-организирани, по-способни да понасят глад и лишения и по-дисциплинирани от християнските” (Спандуджино, Джовио, Вечелио, Боемус). Част от тях търсят начини за преодоляване на стратегическото и тактическото превъзходство на ислямския проитвник (най-ярък пример за което е работата на придворния папски историк), а други, уповавайки се на божие наказание, смятат, че османската “непобедимост” може да бъде сломена само от “някоя гражданска война или голяма чумна епидемия” (Аубанус). Същевременно трети източници, като Бенедето Рамберти и Бартоломео Джорджевич, заемат различна позиция. Поданици на фронтовите държави Венеция и Унгария, те са преки участници в изнасянето на основната тежест в османоевропейския военно-политически сблъсък по онова време. В качеството им на лично засегнати от конфликта, те познават отблизо врага и не могат да надмогнат нито естествената си ненавист към него, нито желанието си да изтъкват (обективно или не) преди всичко неговите слаби страни. Ако пленникът от битката при Мохач се ограничава с това да определи османците като “слаби и нерешителни противници, склонни към бягство”, то венецианският пратеник не само се подиграва с тяхната “природна надменност” и със самочувствието им на “богоизбран народ”, но отива и по-далеч. Рамберти се показва като най-обстоятелственият и яростен критик на османската военна мощ по суша и море. Както в морално и организационно, така и в стратегическо, тактическо и техническо отношение, според него, османците са недостойни противници на християните от Запада. Те имат лоша пехота, ненадждна артилерия и флот, лишен от професионални мореплаватели. Друг е въпросът, както се убедихме по-горе, че в ред случаи Рамберти няма сериозно основание за подобна критика и оценките му са доста крайни.

Има и такива автори, като Джовани Антонио Менавино и Никола дьо Николе, които, макар и лично да са участвали в османската войска или да са наблюдавали от първия ред “военния театър” на Турчина, запазват мълчание по въпроса. Те като че ли предпочитат по-скоро да оставят читателя сам да си създаде представа за образа на

врага, без да му налагат предварително своите заключения. От друга страна, не бива да забравяме, че индиректно в известна степен и техните свидетелства изпълняват манипулативна роля с подбора на темите и начина на представянето им, които предполагат определен ъгъл на възприятие и крайна оценка. Освен това на западноевропейеца принципно му е трудно, да не кажем невъзможно, да бъде безпристрастен, тъй като е изразител на противоположни морални и естетически норми, а историята убедително показва, че опитите за преодоляване на противостоящите цивилизационни нагласи обикновено завършват с неуспех, особено в онези времена.

В заключение можем да обобщим, че отрицателните оценки в профила на османския войн се концентрират най-вече по отношение на качеството и ефективността на “турската” сухопътна, артилерийска и военноморска мощ. Затова и някои от западните наблюдатели обвиняват “турците” в непрофесионализъм в боравенето с изкуството на войната. Констатираните положителни оценки в този образ пък се отнасят предимно до военната дисциплина и до способността на османците стоически да понесат битовите и физическите тежести по време на поход. За да изтъкнем още веднъж, защо еничерите са безспорен обект на изключителното внимание на авторите, за улеснение ще си послужим с думите на Паоло Джовио и Теодоро Спандуджино. Защото „са надвили всички в Леванта”³⁰ и тъй като „в тях е цялата сила на турската войска”, „затова императорът възлага на тях много по-големи надежди, отколкото на останалите войски”³¹. Ако представителите на корпуса *йени чери* са любимата тема на източниците, а ролята на спахийската конница е пренебрегната само от някои от тях, то османската артилерия и флотът някак остават на заден план. Те се оказват най-слабо проученият от важните аспекти на бойната машина на Турчина. Сведенията за тези структури са по-повърхности, като обобщаващите субективни заключения преобладават за сметка на задълбочените познания за османската огнестрелна и военноморска сила. Освен това трябва да обърнем внимание и на една специфична зависимост, която по естествен път се налага в хода на изследването на тези извори. Колкото по-късна историческа епоха отразяват въпросните източници (т.е. колкото повече време е минало

---

³⁰ **Giovio**, p. 41b.

³¹ **Spandugino**. II, p. 126.

откакто европейските християни се намират в пряк контакт с османците и изучават тяхната обществено-политическа организация), толкова по-задълбочени и правдоподобни от съвременна гледна точка са техните свидетелства. Затова и авторите, които пишат за годините на Сюлеймановото управление и особено ако са непосредствени свидетели на живота в Османската империя, са много по-пространно информирани от „колегите“ си пътешественици или военнопленници от предходните десетилетия.

Последната четвърта част на дисертационния труд под заглавие „**Зад стените на Високата Порта. Централната имперска администрация и придворната прислуга.**“ е посветена на проследяването на различните отбелязани в източниците категории служители (военни, чиновници, занаятчии, дворцова прислуга и други), съставляващи пирамидата на властта в султанския дворец в столицата на империята. Изложението е оформено в три големи подтеми: 1) висшият управителен орган - държавният съвет (*диван*) с неговите властови правомощия, редовен (и извънреден) членски състав, обичайни принципи на изпълнение на административните задължения, дворцовият протокол на прием и комуникация с чуждестранните дипломатически пратеничества и ред др.; 2) външните служби (*бирун*) и 3) вътрешните служби (*ендерун*) с техния разнообразен многочислен служебен апарат.

1. Пирамидата на върховната власт.

1.1. Османската концепция за държава и класова система.

1.2. Професионалните османци: категории.

1.3. Високата Порта – същинският център на управлението в „империята на Турчина“. Характер на османската държавна административна и бюрократична практика.

1.4. Османският *диван-и хюмаюн*. Исторически корени, институционално развитие през разглеждания период, редовен и извънреден членски състав, видове управленски функции, генерални правомощия и изключителни привилегии.

1.5. „Везирите на кубето“. Управленски функции, генерални правомощия и изключителни привилегии, взаимни обвързаности с други висши държавни магистрати в прилагането на законодателните инициативи, на политическата, изпълнителната и военната власт. Еволюция на османското везирство през разглеждания период,

увеличаване броя на везирите. Великият везир. Етнически произход и социални корени. Развитие на институцията от средата на 15 век насетне и по-специално през първата половина на 16 век. Използвани в изворите титулни определения на везир пашата. Мащабите и посоките на реализация на неговата власт, изключителни прерогативи в мирно и във военно време. „За” и „против” неограничената власт на великия везир. Относно редовната издръжка на везирите, отчислена им от държавната хазна, и за разнообразните им допълнителни доходи. Основни характеристики на образа на османския везир паша в разглежданите източници.

1.6. Бейлербейовете (на Румелия и Анадола) като членове на върховния държавен съвет.

1.7. Кадъаскерите (на Румелия и Анадола). Териториална юрисдикция, законодателни и правораздавателни компетенции и прерогативи на главите на правосъдието. Обществен престиж и влияние. Изисквания за заемането на поста „военен съдия”. Права и задължения като членове на дивана. Размер на годишната заплата.

1.8. Баш дефтердарите като членове на Съвета. Служебни отговорности и особени компетенции. Развитие на институцията от края на 15 до средата на 16 век. Редовно годишно възнаграждение.

1.9. *Нишанджъ башъ* – главен секретар на държавния съвет, управител на архива на централната имперска администрация, надзорник на дефтер емините и пазител на султанския печат. Допълнителни задължения и законодателни инициативи. Еволюция на институцията през разглеждания период, промени. Размер на годишното възнаграждение.

1.10. Придворната канцеларска бюрократична машина – писари, секретари и служители на финансово-отчетното ведомство.

1.11. Гилдията на преводачите. Главният придворен преводач.

1.12. Протоколният ред на провеждане на заседанията на Съвета под председателството на великия везир или под личното ръководство на султана. Държавните аудиенции на Великия Турчин в Тронната зала и в личните му покои в тесен и в широк обществен кръг. Традиционните публични явяванията на султана на прага на неговия дом по време на големи държавни празници и тържествени процесии.

1.13. Официалният прием на чуждестранните дипломатически представители в османския двор: „турското” държавно гостоприемство и традиционните практики на третиране на пратеничествата на вражеските държави.

2. Външните дворцови служби (всяка една от тях е представена посредством професионалните функции и задължения на нейните представители с особено внимание върху съответния отговорен началник, числеността на корпуса, редовното и извънредното възнаграждение на служителите от тази категория, както и чрез други важни или интересни допълнителни сведения, където те са налични).

2.1. Военните: *йеничери агасъ*; *сипахи оглан агасъ*; *силяхдар агасъ*; десният и левият *улюфеджи башъ*; десният и левият *гариб агасъ*; подуправителят *субашъ*; главният *чавуш башъ*; пазачът на знамето (*мир алем*); началникът на дворцовата охрана (*капъджъ башъ*) и неговият помощник (*капъджълар кетхудаъ*); главният коняр (*мирахор башъ*); главният соколар (*чакърджъ башъ*); членовете на почетния елит (*мютеферрика*); главният градинар (*бостанджъ башъ*); главният оръжейник (*джебеджи башъ*); главният артилерист (*топчу башъ*); и главният кочиаш (*арабаджъ башъ*).

2.2. Чиновниците: (наред с дефтердарите, нишанджъ башията, служителите в дефтер хането, преводачите и многочислените придворни секретари, писари и деловодители) главният ковчежник (външният *хазинедар башъ*); султанският *берат емин* (отговорникът за указите, грамотите и другите официални писмени наредби на владетеля, свързани с назначаването на служба на имперските служители или с потвърждаването на техни права и привилегии най-често от финансов характер); главните писари на съкровищницата (*рузнамеджи*); везнедарите (които претеглят монетите); и сарафите (придворните банкери, които отговарят за контрола върху еквивалентната стойност и качеството на парите).

2.3. Занаятчиите: главният дегустатор и отговорник за султанската трапеза, както и за трапезата на дивана (*чашинегир башъ*); началниците на придворните готвачи (*ашчилар*); *екмекчи башъ* (главният хлебар и пекар на тестените изделия); *хелваджъ башъ* (придворният сладкар); *шарабдар башъ* (отговорникът за напитки); главният водоносец (*съкъ башъ*); придворният шивач (*терзи башъ*); отговорникът за дворцовата пералня (*чамашър башъ*); началниците на придворните бижутери (*куюмджу*);

ковачите; каменоделците-строители (*мимарджилер*) начело с главния архитект (*мимар башъ*) и др.

2.4. Други (външни служби): пешеходни вестноосци – бързоходците *пейк*, конните куриери (наречени „власи“) и придворните борци *пехлюван*.

3. Вътрешните дворцови служби в мъжкото отделение *селямлък* (всяка една от тях е представена посредством професионалните функции и задължения на нейните представители с особено внимание върху съответния отговорен началник, числеността на корпуса, редовното и извънредното възнаграждение на служителите от тази категория, както и чрез други важни или интересни допълнителни сведения, където те са налични). Четири основни йерархични нива: висше, средно, нисше и подготвително, по реда на които са оформени изложението и коментара на изворовите данни за отделните категории служители.

3.1. Висше ниво - главните бели евнуси (*ак агълар* или *ак хадъмлар*): агата на портата (*капъ агасъ* или наречен още *бабюссааде агасъ*), началникът на вътрешния дворец (*сарай агасъ*) и отговорникът за Личната стая (*хас ода башъ*).

3.2. Средно ниво - фаворитите от Личната стая: *силяхдар* (оръженосецът на султана), *чохадар* (пазителя на връхните дрехи и наметалото), *риябдар* (държачият седлото на владетеля, когато се качва на коня), *дюлбед оглан* (отговорника за бельото), *сър кятиб* (личният секретар) и останалите *хас ода огланларъ*.

3.3. Нисше ниво: корпусите на ич огланите от вътрешната съкровищница (*ич хазинеси*), от походната стая (*сеферли ода*) и от продоволствения склад (*килер*).

3.4. Подготвително ниво: пажовете от Голямата стая (*бююк ода*) и от Малката стая (*кючюк ода*).

4. Финансовите възнаграждения на придворните – генерална равносметка.

5. Обзорен анализ на авторовите сведения. Основни заключения и изследователски оценки.

Генералната представа на чужденецът-наблюдател за характера на този многохиляден конгломерат от държавни служители, както и за основните принципи на функциониране на османската държавна машина, и тук не са подминати. Какво показва равносметката от прегледа на авторовите свидетелства по основните теми в рамките на последната четвърта част от дисертацията? По отношение на представителите на

висшата имперска администрация и осъществяването на разнообразните функции на османското „правителство“ през първата половина на шестнадесетото столетие (а и в много отношения по принцип) на преден план изпъкват със своята обилна и във висша тепен достоверна информация работите на Джовани Менавино, Луиджи Басано, Теодоро Спандуджино и Бенедето Рамберти, като първите двама от тях заемат най-голям дял от натрупания полезен наратив за централната имперска администрация. След тях по значимост се нареждат произведенията на Паоло Джовио, следван от Никола дьо Николе и Чезаре Вечелио с техните свидетелства за „главите на турското правосъдие“, а Бартоломео Джорджевич се включва само епизодично за пашите-везири и за емините като служители на фиска под началничеството на дефтердарите³². Техният съвкупен принос в събирането на стратегически знания за „противника“ се изразява в подробното им описание на: 1) начина на функциониране на османската държавна машина като цяло; 2) структурата на висшия административен орган и в частност правомощията на всеки един от неговите членове; 3) протоколния ред на провеждането на заседанията на Съвета под председателството на великия везир и под личното ръководство на султана; 4) представянето на частните дивани на пашите, бейлербейовете и кадъ аскерите (уникално само в Басано); 5) публичните аудиенции и начина на правораздаване „от прага на Портата“; 6) приема на чуждестранните дипломатически мисии в османския двор и демонстрираното към тях „неофициално“ отношение (Менавино, Басано и Рамберти) и др. Що се отнася до външните дворцови служби, с най-висока степен на информираност и полезност се показват отново произведенията на Менавино, Спандуджино, Рамберти, Басано и Николе, допълнени по някои определени теми от работите на Вечелио (за капъджиите и за лакеите *пейк*) и Джорджевич (за силахдарите и за конните вестоносци „власи“). Изложението за ендеруна и по-точно за мъжкото отделение (*селямлък*) е посторено изцяло на базата на сведенията на същите основни източници както за бируна, докато останалите автори не предлагат никаква информация за „робите на султана“ от вътрешния дворец. И на последно, но не по важност, място трябва да отбележим, че само в „докладите“ на Менавино и Рамберти откриваме подробни „статистически“ данни за броя на различните категории администратори, военни, чиновници, занаятчии, улеми и слуги и

---

³² **Georgevich**, p. 238.

за размера на тяхното редовно и извънредно възнаграждение, отчислявано им от централната или личната султанска хазна в зависимост от естеството на тяхната служба.

Историческата картина, която авторите ни представят за Високата порта и за живота на обитателите на султанския дворец се разгръща в три основни направления. Първото от тях се развива по посока на изграждането на представата за Портата като главен „офис“ (позволявам си да използвам това съвременно понятие) на централната администрация и луксозна приемна на колективното управителното тяло (диван) на империята на Турчина, будеща огромен респект и страхопочитание, както у поданиците на падишаха, така и у неговите чуждестранни гости. Членовете на висшия имперски съвет обаче не са експонирани непременно в положителна светлина, особено що се отнася до добросъвестността на работата на „везирите на кубето“ и изтъкваното от някои автори (Спандуджино, Рамберти и Басано) неправомерно „всевластие“ на великия везир по сюлейманово време. И докато източниците представят върховните началници на съдебното ведомство (двамата кадъ аскери) като хора на честта, то широко разпространената практика на даване на подкупи и бакшиши по техни сведения е пропила дълбоко и опорочила цялата държавна административна машина. Независимо от това обаче те намират с известна почуда, че при наличието на такава принципна неправилност в управленската традиция, османската административна машина се отличава с изключителна ефективност, особено в сферата на правораздаването. Преднамерено демонстрираните от османските управници, в това число и от самият султан, пренебрежително превъзходство над европейските християнски държави по време на дипломатическите аудиенции, както и показността на османската военна мощ и внушителни материални богатства в дните на техните официални посещения в двореца, естествено „бърка“ в очите на западния християнин. Той не може да отрече обективната истина, но не може и откровено да я хареса, което от субективна гледна точка е напълно разбираемо. Всички тези впечатления обаче се отнасят за периода от 20-те години до средата на шестнадесетото столетие. Менавино не разказва нищо подобно за управлението на Баязид II. Дори напротив, той охарактеризира дядото на Сюлейман като всемогъщ монарх и деспот с твърда ръка, който взема сам всички важни държавни решения и по чието време пашите-везири

далеч не са „облечени“ с толкова големи правомощия както две десетилетия по-късно. В епохата на Баязид Вели султанските „министри“ са представени по-скоро като съветници-консултанти, отколкото като могъщи управници и ключови фигури в ръководенето на държавните дела. Такъв е образът, който Менавино внушава за тях като ги поставя в сянката на силното присъствие на Господаря. Последният важен акцент в представата, която външните наблюдатели изграждат за Високата Порта като средоточие на върховната власт в Империята, е нейният специфичен ислямски колорит и „тежка“ ориенталска атмосфера. Те се проявяват както в начина на правораздаване от прага на портата на суверена (напълно чужд на европейските държавни традиции), до който има достъп всеки тъжител и просител независимо от пол, възраст, обществено положение или религиозно вероизповедание, така и в абсолютното спазване на дворцовия протокол и строга дисциплина при извършването на всяко едно просто действие на територията на двореца в условията на пълна тишина и безпрекословно подчинение пред установения ред и волята на суверена. И тук трябва да подчертаем, че посредством това, което се чете в текста и „между редовете“ на техните донесения, някои от авторите дават своята определена положителна оценка на тази особеност и дори виждат в нея една от главните причини за „могъщество, до което е достигнала Турската империя“. Отделно от това, самата извънредност (от гледната точка на чужденеца европеец) на социалния климат зад стените на Високата порта, съчетан с особеностите на османското гостоприемство по отношение на дипломатическите представители на християнските държави, които по правило (религиозно и военно-политическо) попадат в зоната на „дома на войната“ (*дар-ал джихад*), няма как да предразположат позитивно външния европейски наблюдател и по естествен път той си остава от своята страна на разбирането за цивилизованост.

Втората насока, в която се конструира образът за великия сарай като център на властта и дом на хиляди придворни служители, държавни чиновници и военнослужещи, е представата за него като за пулсиращото сърце на Османската империя, което дава ритъма на политическия, икономическия и културно-религиозния живот и в най-отдалечените бейлербейства. „Частните“ дивани на всички „турски господари“ са копие на висшия държавен съвет, а централните административни структури имат свои умалени реплики в провинциалните подразделения, както

свидетелстват авторите³³. На свой ред пашите, бейлербейовете и санджакбейовете се държат в своите сараи като пълновластни господари, спазвайки аналогичен вътрешен протоколен ред и дисциплина. Техните домове са организирани по същия начин като великия сарай с отделение за мъжете и за жените и също така играят ролята на тренировъчна подготвителна школа, която нерядко излъчва талантиливи попълнения за дворецовите служби, особено когато става въпрос за личната прислуга от сараите на османските принцове и на великите везири. От друга страна, авторовите повествования са изпълнени с формулировки от типа: „Неговата държава“, „империята на Турчина“, „по волята на Господаря“, „както Великият Турчин намери за добре“, „за управлението на държавата на Турчина“, „роби на Великия Турчин“ и т.н., които имат за цел да подчертаят, че османската държава - това е върховният повелител в персонифицирана форма. Султанът в техните произведения е основата и символът на „турската държава“, а дворецът, където той живее и прага на Портата, откъдето въздава своето правосъдие и осъществява върховното управление на империята, е мястото, в което се материализира неговата власт и оттам този политически модел се разпространява поетапно надолу по веригата. Освен това авторите не пропускат да обърнат внимание и на това, че там, където е той, там е властта, там е центърът на държавата. Дори и Великият сарай сам по себе си без него е само поредната луксозна резиденция. Затова някои от коментираните източници отбелязват, че по време на поход почти цялата висша централна администрация следва султана, за да може да издава регулярно от прага на своята владетелска шатра (както в миналото са правели дедите му) необходимите държавни актове и постановления³⁴. Последният важен аспект във връзка именно с тази представа за Топкапъ сарай е подчертаната от повечето автори функция на султанския дом като централна „фабрика“ за „производство“ на всякакви категории елитни (а и не само) професионални османци - продукт на системата *кул*, които да опроводяват контролирано и официално регламентирано властта на своя господар и върховен повелител.

---

³³ Това е отразено в най-голяма степен в работата на Басано - **Bassano**, 26b-28a.

³⁴ По този въпрос вж. също Иналджък, Х. Османската империя. Класическият период 1300-1600. С., 2002, с. 88.

Третото важно направление, по посока на което читателят изгражда своите впечатления за живота зад стените на Високата порта на базата на авторските свидетелства, е представянето му като един класически мюсюлмански господарски дом, в който господстват строг патриархален ред и задължително полово и рангово разделение. При това въпросното внушение идва не само по линия на наличието на вътрешно строго охранявано и забранено за достъп на всякакви пълноценни мъже женско отделение на двореца (каквото няма аналог в европейските владетелски двореци), но и в цялост от разглеждането му като целокупно жилищно пространство за многобройното султанско семейство (състоящо се от роднини, слуги, войни и държавни чиновници), което някои от източниците наричат с общото понятие „хранени хора на Великия Турчин“. Затова и в техните произведения се срещат формулировки от типа: „на издръжка на Господаря“, „получава редовно възнаграждение от Господаря“, „веднъж годишно е обличан с [...] от Великия Турчин“, за да подчертаят, че единствен той е източникът на всички материални блага за неговите привилегирани роби-храненици. Авторите привличат вниманието на читателя със затворения за външни погледи по подобие на харема селямлък (където се подготвят бъдещите имперски управници), но всъщност това впечатление не се ограничава дотук, а се пренася и върху всички обитатели на сарая – и онези, които живеят постоянно в него, и другите, които идват всеки ден на служба там. Както облагите, така и санкциите на всички държавни служители (за разлика от раята) произтичат само от него. Той решава какво да бъде служебното им назначение, той определя размера на техните редовни и извънредни възнаграждения, той фиксира границите на техните правомощия и той произнася смъртните им присъди (когато и както намери за необходимо). По този начин по естествен път се налага възприятието за Топкапъ сарай не просто като резиденция на владетеля и средище на висшата власт, а по-скоро като дом на султаната, в който емирът на правоверните като един „баща на империята“ храни, отглежда, възпитава, обучава, съди и възнаграждава всички свои „деца“, така че от негово име и под негов контрол да въздават справедливост и ред навред в държавата му. Не случайно Питър Шугър отбелязва, че Османската империя е „владение“ на неограничената власт на „дома на Осман“³⁵.

---

³⁵ Шугър, П. Югоизточна Европа под османско владичество 1354-1804. С., 2003, с. 53.

Заинтересовани в най-голяма степен от темата за „управлението на империята” сред разглежданите западноевропейски наблюдатели са Джовани Менавино, Теодоро Спандуджино, Бенедето Рамберти и Луиджи Басано, а Никола дьо Николе, Паоло Джовио и Чезаре Вечелио остават на втори план. Вниманието на Бартоломео Джорджиевич и Йохан Аубанус остава встрани от това тематично поле (но да не забравяме, че те пишат доста за османската войска, което вече коментирахме в предходната част на дисертацията). Сведенията на първите четирима от тях пресъздават султанския дворец като сложна в структурно отношение и многобройна като човешки ресурс, но изключително стройно организирана управленска машина с висок капацитет на полезно действие. На тях дължим и най-големият обем от полезна информация по темата. Впечатляващи за авторите на тези донесения са основополагащите принципи и традиционните методи на функциониране на османския държавен апарат в контекста на една класическа силно централизирана блискоизточна ислямска монархия. Едни от тях представят висшите държавни администратори отделно от реда и атмосферата на съвещанията на императорския съвет (Менавино, Рамберти, Вечелио), а други предлагат описанието на службите им в контекста на обичайния протокол на дивана (Спандуджино и Басано), но така или иначе не пропускат да отбележат техните основни длъжностни характеристики и правомощия. Що се отнася до останалите важни държавни сановници (тук изключваме представителите на висшия военен ешалон, които вече обсъдихме в „Османският войн”), участващи в структурите на столичната войска, дворецовата полиция и охрана, чиновниците и занаятчиите във външния дворец и привилегированата „домашна“ прислуга в ендеруна, трябва да подчертаем, че отново същите четирима автори се показват най-добре информирани. Маниерът на изложение на тези сведения у трима от тях (Менавино, Спандуджино, Рамберти) е доста сходен, като в „доклада” на венецианеца е най-схематичен, и се отличава със сходен информационен обем. В това отношение донесението на Луиджи Басано се различава от тях както стилово (поради принципния по-белетристичен жанров характер на неговата творба), така и по количествен показател на вложените в донесението му данни, тъй като фокусът на неговото внимание попада изключително върху представителите на висшия имперски съвет и приема на чуждестранните пратеници в османския двор, на които единствен

Басано посвещава цели три и половина глави. Що се отнася до степента на познаване на основната османо-турска терминология от страна на външните наблюдатели, трябва да отбележим, че османо-турското название „диван” е познато само на Спандуджино и се среща на едно единствено място в неговия текст³⁶, докато останалите автори употребяват преводната семантична версия „съвет“. Менавино, Спандуджино, Басано, Рамберти и Паоло Джовио си служат с термините „везир паша”, „първи паша“, „паша везир” или „пашата“, докато на останалите автори тези понятия явно или са им непознати, или не са счели за нужно да ги включат в произведенията си³⁷. Понятието „Порта” в двойния смисъл на нейното значение – като название на централната имперска администрация и като понятие, отнасящо се до двореца на султана, се среща само в произведенията на Бенедето Рамберти и Паоло Джовио³⁸. Останалите османо-турски номенклатурни названия на различните категории външни и вътрешни служби са добре познати на тримата основни автори, които описват подробно службите на вътрешния и външния дворец - Менавино, Спандуджино и Рамберти. Все пак не бива да забравяме, и че проблемната транслитерация създава допълнителни затруднения с оглед съставянето на абсолютно точна преценка за степента на тяхното познание, но при наличието на една достатъчна разпознаваемост на тези термини можем да преценим сравнително обективно дали авторите си служат с тях адекватно.

Изследователски приноси

В генерални линии приносният характер на настоящото изследване се състои преди всичко в кръга заключения, засягащи авторитета, обективността и информационното качество на използваните източници по разглежданите теми и проблеми, както и основните тенденции в начина на цялостното представяне и индивидуалното интерпретиране на информацията за конкретните засегнати в дисертацията аспекти от османската история в италианоезичната печатна литература на

---

³⁶ **Spandugino**, p. 122. В неговите „Коментарите“ откриваме и още едно подобно споменаване във връзка със службата на главния писар на Съвета *диван-и арз*, което също потвърждава гореказаното. *Ibid*, p. 48.

³⁷ **Menavino**, p. 128; **Spandugino**, p. 118-119, 122, 123; **Bassano**, p. 25b, 26b; **Ramberti**, p. 122b–123a, 129b–131a, 140a; **Giovio**, p. 43a.

³⁸ **Ramberti**, p. 121a; **Giovio**, p. 39 b.

шестнадесетото столетие. В историографско отношение то корегира някои фактологични грешки, пропуски и неточности при позоваването на тези извори и работата с тях от страна на някои съвременни изследователи. В комплексните османистични трудове на Гюлру Неджиполу, Халил Иналджък и Барнет Милър, базиращи се на внушителен изворов масив, основно италианоезичен за периода 15-16 век, сведенията от коментираните източници са приведени директно, без да бъдат подложени на критичен анализ и съпоставка³⁹. Наред с безкритичното им доверяване, те далеч не са използвани в тяхната пълнота и полезност по определени теми (редица важни моменти от тях са пропуснати), а не задълбоченият им прочит понякога води до погрешно идентифициране на някои техни свидетелства спрямо дадени исторически обекти. Работата на Алмут Хьоферт, която типологично най-много се доближава до настоящото изследване, обаче се отличава повече с интересни идейни постановки на основната проблематика, отколкото със задълбочено познаване на използваните италиански печатни произведения и тяхното практично разработване. За разлика от цитираните трудове на Милър, Неджиполу и Хьоферт обаче настоящото изследване е първото, което предлага пълен критичен превод на друг език (български) и коментар на тематично отнасящите си обемни дялове от изворите и е първото, което ги подлага на задълбочен сравнителен анализ и оценка на техните историописни качества. Освен това за първи път тук са обединени информационните данни от повече (в случая девет) източника в услуга на изграждането на една пълноценна историческа картина по разглежданите теми. От друга страна, резултатите от този дисертационен труд корегират и обогатяват частично и приносите на внушителните био-библиографски каталози на Стефан Йеразимос и Карл Гьолнер по отношение на някои животописни сведения и изворографски преценки. Що се отнася до приносния характер на изследването по отношение на научното знание за всеки един от включените в него автори и по-точно за историографската стойност на съответното произведение, то

---

³⁹ Miller, Barnet. *Beyond the Sublime Porte ...*; Necipoğlu, Gülru. *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries ...*; Höfert, Almut. *Den Feind beschreiben. „Türkengefahr“ und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450-1600*. Frankfurt/New York, 2003. Извън посочените три конкретни изследвания, близки по същество до разискваната тематика, остават многобройни по-малки научни публикации и мащабни трудове, които са посветени на османската история като цяло или на отделни аспекти от нея, включващи единични или група източници от италианоезичен произход, които обаче нямат пряко отношение към интересуващия ни изследователски подход.

положението е следното. Тъй като „Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците” и биографията на Джовани Антонио Менавино са отдавнашен специален обект на моите проучвания, то тук са представени не само екстракти от първия превод на творбата на български език, включени по почти всички засегнати теми в „Османският двор и структурите на системата *кул* през погледа на друговереча християнин”, които са придружени с обстоен аналитичен коментар, но и най-новите библиографски и историографски постижения в световен план по отношение на този източник. Също така са мотивирани корегирани някои досегашни погрешни научни твърдения и четения на неговия текст от страна на други съвременни изследователи. Тук за първи път е извършено детайлно разглеждане на втора книга на „Коментарите” на Теодоро Спандуджино Кантакушино. За разлика от първа книга (уместно определяна като „хроника” на военно-политическата история на османската държава до средата на Сюлеймановото управление – 1538 г.), по своя жанров характер тя прилича по-скоро на едно типично дипломатическо донесение-релация – факт, на който не е обърнато специално внимание досега. Тя присъства за първи път в почти пълен превод на български език (с изключение на частите от текста, които се отнасят до османската ислямска религия и култура) и подробен аналитичен коментар по повечето важни историографски проблеми. В качеството си на един много издаван и често срещан в научните публикации автор, Бартоломео Джорджевич се радва на специално внимание от страна на хърватската, чешката, унгарската, австрийската и немската историография и въпреки това фокусът върху него сякаш продължава да бъде открай време повече върху личната му съдба и библиографското проследяване на многобройните издания на неговите произведения, отколкото върху реалната практическа стойност на неговите знания за робството в „Турция” и за османската управленска система, за които до този момент липсваше една генерална рекапитулация. По традиция историческите трудове на Паоло Джовио за османците имат за свой приоритет военно-политическите събития, но тъкмо въпросната добавка към „Коментар за делата на турците”, посветена на тяхната държавна уредба и военна организация, за първи път става обект на задълбочено разглеждане и преценка на приносния ѝ характер. Основният изследователски принос по отношение на работата с „Три книги за турските неща” на Бенедето Рамберти се състои главно в научния анализ на неговите свидетелства по така

зададената тема и в оценяването на параметрите на историографската му стойност в този контекст в съпоставка с останалите използвани източници. Историко-географо-етнографският компендиум на Йохан Аубанус за първи път у нас намира представяне и оценка, а специално що се отнася до внимателното разглеждане на неговите сведения за историята на османците – за първи път изобщо в световен план. „Нравите, обичаите и специфичният начин на живот на турците” на Луиджи Басано е привлякла сериозното научно внимание към себе си още от средата на миналия век насетне, но при все това и до сега неговите свидетелства за „империята на Великия Турчин” не са били обект на внимателен изворографски анализ и обективна преценка. За източните „Плавания и пътувания” на Никола дьо Николе е писано дори още повече в родината му и извън нея, графичните му илюстрации са били обект на множество изкуствоведски коментари, както и географските му приноси, но към изворографската стойност на неговото донесение има какво още да се добави. И накрая енциклопедичният историко-етнографски труд на венецианския художник Чезаре Вечелио се представя за първи път на българската научна общественост и за първи път в световен план се прави критичен анализ и оценка на неговите свидетелства конкретно за историята на османското общество и държава.

Основни изводи и заключения

Като се започне от може би от най-толерантните сред разглежданите автори в своето персонално отношение към османската обществено-политическа действителност, каквито са Луиджи Басано и Никола дьо Николе, и се стигне до най-отрицателно и „антитурски“ настроените източници като Бенедето Рамберти, Бартоломео Джорджевич и Йохан Аубанус, в крайна сметка в основата на всички разгледани произведения осезаемо се налага идеята за голямото културно–духовно и нравствено разделение на двата свята: ислямският и християнският, експонирано посредством специфичния ъгъл на представяне на разнообразни елементи от господстващите в Османската империя управленски традиции и обичаи. На преден план изпъква образът на неверника-мюсюлманин, представител на една напълно чужда и по определение антагонистична обществена култура. И в действителност „Османският гигант“ се отличава наистина със стресираща европейца разлика в езиково, етническо,

религиозно, културно-духовно, военно и държавно-организационно отношение и в този смисъл „империята на Турчина“ стои встрани от европейския общественно-политически концерт и от цивилизацията на християнска Европа. Както отбелязва Даниел Гофман, по онова време европейците приемат за аксиоматични за света на османеца два основни елемента: „демонична религия“ и „варварски маниери на живот“⁴⁰, но все пак с течение на времето, по думите на Едуард Сеид, „Европа включва турската заплаха и нейната история в тъканта на живота“ посредством поэтапното ѝ опознаване и най-вече екзотично пресъздаване⁴¹. Във всички коментирани произведения османецът би видял преди всичко образа си в „огледалото на неверниците“, независимо от наличието и на явни положителни мнения по отделни теми, както и на демонстрираната у някои от авторите преобладаваща обективност при излагането на фактите. Менавино, Спандуджино, Басано, Джовио, Николе и Вечелио успяват до голяма степен да се запазят встрани от капана на личното пристрастие при представянето на повечето дискутирани теми и проблеми и благодарение именно на това до нас достига едно по-чисто и по-необременено историческо знание. Независимо от това обаче дори и те не са в състояние да избегнат напълно субективната си психологическа нагласа и собственокултурния модел на мислене, който предопределя ъгъла на тяхното наблюдение и възприятие на света на османеца. Както в онези времена, така и до днес, колкото и да натрупваме полезни исторически знания за тази отдавна отминала епоха и за живота на нейните представители, от позицията дори само на времето, което ни дели от нея, априори тя пак си остава до голяма степен цивилизационно чужда, екзотична, дори понякога необяснима и в последна сметка необятна за всестранното познание на съвременния човек, но за сметка на това пък все така привлекателна, както и преди.

Публикации

1. **Сярова, Надежда.** Джовани Антонио Менавино и неговите “Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците”. Османският начин на живот през погледа на един италианец в края на XV – началото на XVI в. - В: Минало (2003), кн. 3, с. 25 - 33, и кн.

---

⁴⁰ Goffman, Daniel. The Ottoman Empire and Early Modern Europe. Cambridge, 2002, p. 5.

⁴¹ Said, Edward. Orientalism. New York, 1978, p. 59-60.

4, с. 24 – 32.

2. Сярова, Надежда. Един италианец в двора на султана. Джовани Антонио Менавино и неговите “Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците”. София, 2004 (монография).

3. Сярова, Надежда. Робите на падишаха. Робската институция в Османската империя през XVI век през погледа на европейските християни. - В: Ориенталия, VI, 2010, кн. 1-2, с. 77-144.

4. Сярова, Надежда. Домът на „Великия Господар“. Османският дворец в европейската италианоезична литература от първата половина и средата на XVI век. В: Ориенталия, VIII, 2012, кн. 1-2, с. 153-212.